

Turkse Nederlanders en hun binding met Nederland

Juli 2019, Utrecht

Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van

Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

© 2019 Labyrinth Onderzoek & Advies

Amerikalaan 203
3526 VD Utrecht

T: +31 (0)30 262 71 91

E: info@labyrinthonderzoek.nl

W: www.labyrinthonderzoek.nl

Alle rechten voorbehouden

Niets uit deze uitgave mag - door iemand anders dan de opdrachtgever - worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
1.1. Aanleiding	5
1.2. Doelstelling en onderzoeksvragen	5
1.3. Stand van het onderzoek en begrippenkader	6
1.3.1. Turkse Nederlanders	6
1.3.2. Binding, verbondenheid en identificatie	7
2 Aanpak en onderzoeksmethoden	9
2.1. Kwalitatieve benadering	9
2.2. Werving van respondenten	10
2.3. Opzet interviews en focusgroepen	11
2.4. Respondenten	11
2.5. Motieven voor deelname	12
2.6. Koepelorganisaties	13
2.7. Analyse en rapportage	13
3 Resultaten	14
3.1. Binding met Nederland	14
3.2. Dubbele binding	16
3.3. Factoren die binding beïnvloeden	17
3.3.1. Woonplaats en buurt	17
3.3.2. School en werk	18
3.3.3. Taal, cultuur en godsdienst	19
3.3.4. Normen en waarden	20
3.3.5. Discriminatie en uitsluiting	22
3.3.6. Nederlandse media	24
3.3.7. Nederlandse politiek	27
3.3.8. Verbondenheid met Turkije	28
3.3.9. Politiek van Turkije	29
3.3.10. Turkse media	33
3.3.11. Verbondenheid met Turkse Nederlanders	34

3.4. Handelingsperspectieven	35
4 Conclusie	37
4.1. Binding met Nederland	37
4.2. Dubbele binding	37
4.3. Factoren die binding positief beïnvloeden	38
4.4. Factoren die binding negatief beïnvloeden	38
4.5. Handelingsperspectieven	39
5 Literatuurlijst	40
Bijlage 1: Reflectie Turkse organisaties	43
Bijlage 2: Topiclijst interviews	46
Bijlage 3: Topiclijst focusgroepen	48

1

Inleiding

In opdracht van de directie Samenleving en Integratie van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) heeft Labyrinth Onderzoek en Advies onderzoek gedaan onder Turkse Nederlanders om inzicht te krijgen in hoe Turkse Nederlanders hun binding met de Nederlandse samenleving ervaren en welke mechanismen daarbij in hun optiek een rol spelen. Deze rapportage bevat de resultaten van dit onderzoek. Dit hoofdstuk beschrijft aanleiding en doel van het onderzoek, evenals de stand van het onderzoek.

1.1. Aanleiding

Voor het ministerie vormden de reacties in Nederland op de coup poging en het presidentiële referendum in Turkije in respectievelijk juli 2016 en april 2017 onder meer aanleiding voor het onderzoek. Deze maakten van Turkse Nederlanders en hun binding met Nederland een onderwerp van politiek en publiek debat. Zo was er in het publieke debat ophef over Turkse jongeren die in de periode na de coup poging verschillende malen zwaaiend met de Turkse vlaggen protesteerden. Ook rees in de media de vraag waarom een aanzienlijk deel van de Turkse-Nederlandse toch naar de stembusging? Waarom is die verbondenheid met Turkije zo sterk? En wat zegt dat over de binding en loyaliteit van Turkse-Nederlanders met Nederland en hun integratie in de samenleving?

Ook de uitkomsten van een onderzoek uit 2015 door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) naar de sociaal-culturele positie van diverse migrantengroepen in de Nederlandse samenleving vormden voor het ministerie een aanleiding. Hierin kwam tot uitdrukking dat de sociale, emotionele en culturele afstand tot de Nederlandse samenleving onder een gedeelte van de Turkse-Nederlanders groot zou zijn en er daarnaast sprake zou zijn van intensieve banden zijn met de herkomstgroep. Segregatie zou spelen bij 20 procent van de Turkse NL-ers. De uitkomsten leidde tot zorgen waar het gaat om positie van een deel van de Turkse Nederlanders in Nederland en de binding die zij ervaren met de samenleving.

Gelijktijdig onderkent het ministerie dat zij beperkt zicht heeft op hoe de Turks Nederlandse gemeenschap in den brede de binding met Nederland ervaart, op welke wijze zich al dan niet verbonden voelen met Nederland en welke factoren hierop van invloed zijn.

1.2. Doelstelling en onderzoeksvragen

Met dit onderzoek onder Turkse Nederlanders beoogt het ministerie inzicht te krijgen in de manieren waarop Turkse Nederlanders zich verbonden voelen met de Nederlandse samenleving en in de mechanismen en factoren die zij zelf als bevorderend of belemmerend ervaren. Deze inzichten kunnen vervolgens dienen als basis voor het verkennen van oplossingsrichtingen. Met het onderzoek wil het ministerie een beeld krijgen van de diversiteit aan ervaringen en opinies onder Turkse Nederlanders, waarbij ook gematigde stemmen gehoord kunnen worden en

niet alleen de meer extreme posities die in het debat te beluisteren zijn. Het onderzoek geeft inzicht in de volgende vragen:

- ⊗ Hoe ervaren Turkse Nederlanders hun bindingen met Nederland?
- ⊗ Welke sociale, culturele, economische, emotionele, religieuze of politieke factoren bevorderen of belemmeren in hun ervaring de binding met Nederland?
- ⊗ Op welke manier zou de binding van Turkse Nederlanders aan de Nederlandse samenleving bevorderd kunnen worden?

1.3. Stand van het onderzoek en begrippenkader

1.3.1. Turkse Nederlanders

Onder Turkse Nederlanders wordt hier verstaan: inwoners van Nederland waarvan een of beide ouders of grootouders in Turkije geboren is en die zichzelf als Turks-Nederlands identificeren. Het gaat om de grootste groep Nederlanders met een migratieachtergrond, die volgens cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek bestaat uit 415.000 personen, van wie 192.000 in Turkije geboren zijn en van wie 213.000 een of twee in Turkije geboren ouders hebben (CBS, 2018). Over deze categorie wordt ook wel gesproken in termen van de Turkse gemeenschap. Uiteraard is sprake van een grote diversiteit onder Turkse Nederlanders, onder andere aan etnische, religieuze en politieke oriëntaties. Het gaat in deze ook om minderheidsgroeperingen afkomstig uit Turkije, zoals Koerden, Armeniërs en Suryoye, die zichzelf wellicht niet als Turks beschouwen. Tegelijkertijd worden zij zowel door Turkse Nederlanders als door anderen tot op zekere hoogte als groep waargenomen. Het SCP spreekt ook wel van herkomstgroep daar waar sprake is van Nederlanders die zich als Turks identificeren.

Onderzoeken wijzen uit dat Turkse Nederlanders zich doorgaans sterk identificeren als Turks. Een recent onderzoeksrapport van het SCP (2016), gebaseerd op grootschalig surveyonderzoek onder migrantengroepen (Survey Integratie Minderheden, 2015), bevestigt het beeld uit eerder onderzoek. Zo komt naar voren dat de overgrote meerderheid van de Turkse Nederlanders zich (heel) sterk Turks voelt (80 procent). Dit hoeft identificatie met Nederland niet in de weg te staan. Dit bleek ook uit dit onderzoek; 41 procent van de Turkse Nederlanders gaf namelijk aan zich (heel) sterk Nederlander te voelen. Een aandeel van 33 procent stelde zich een beetje Nederlander te voelen. Gelijktijdig was er echter ook een aanzienlijk deel (27 procent) dat aangaf zich (helemaal) geen Nederlander te voelen (SCP, 2016).

Achtergrondkenmerken als generatie, geslacht en opleidingsniveau zijn van invloed op de mate van identificatie. Turkse Nederlanders van de tweede generatie gaven bijvoorbeeld vaker aan zich (heel) sterk Nederlander te voelen (50 procent) dan personen van de eerste generatie (34 procent). Personen van de tweede generatie gaven ook minder vaak blijk van een heel sterke binding met de Turkse herkomstgroep dan personen van de eerste generatie. Een kleine driekwart (72 procent) van de personen van de eerste generatie gaf aan zich (heel) sterk verbonden te voelen met de herkomstgroep. Ook bleek dat vrouwen zich vaker (heel) sterk identificeren met de herkomstgroep dan mannen (82 tegenover 77 procent), maar zich ook iets vaker (heel) sterk verbonden voelen met Nederland (42 tegenover 39 procent). Opleidingsniveau bleek ook van invloed: hoe hoger het opleidingsniveau, hoe vaker Turkse Nederlanders zich (heel) sterk identificeerden met Nederland (hbo/wo 51 procent tegenover maximaal basisonderwijs 31 procent). Ook was er onder hoger opgeleiden minder vaak sprake van een (heel) sterke identificatie met de Turkse groep, hoewel het nog steeds een aanzienlijk percentage betrof (73 procent tegenover 86 procent) (SCP, 2016).

Uit het onderzoek blijkt dat Turkse Nederlanders zich ten opzichte van andere grote groepen van niet-Westerse herkomst minder identificeren met Nederland. Nederlanders van Marokkaanse herkomst leken wat betreft hun

identificaties het meest op de groep van Turkse origine. Hoewel iets meer Marokkaanse Nederlanders blijken gaven van een (heel) sterke identificatie met de Marokkaanse herkomstgroep dan bij de Turkse Nederlanders (81 procent), lag het percentage dat aangaf zich in meer of mindere mate Nederlander te voelen hoger dan bij de Turkse Nederlanders: ongeveer de helft (48 procent) van de Marokkaanse Nederlanders gaf aan zich (heel) sterk Nederlander te voelen, 37 procent voelde zich beetje Nederlander. Onder personen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst bleek het gevoel van verbondenheid met Nederland groter en verbondenheid met de herkomstgroep minder. Driekwart van de personen van Surinaamse herkomst gaf aan zich heel (sterk) Nederlander te voelen en ongeveer de helft (56 procent) voelde zich (heel) sterk Surinamer. Slechts 7 procent van de Surinamers voelde zich helemaal geen Nederlander. Een ruime meerderheid van de groep van Antilliaanse herkomst gaf eveneens aan zich (heel) sterk Nederlander te voelen (62 procent). Gelijktijdig voelde 57 procent zich verbonden met de herkomstgroep. Daarnaast gaf een gedeelte aan zich (helemaal) geen Nederlander (13 procent) dan wel Antilliaan (18 procent) voelen (SCP, 2016).

Het onderzoek richtte zich verder op de dubbele identificaties van de diverse groepen. Onder zowel Turkse Nederlanders als Marokkaanse Nederlanders bleek er relatief vaak sprake te zijn van een combinatie van een sterke identificatie met de herkomstgroep en een zwakke identificatie met Nederland. Bij de Turkse Nederlanders was het percentage wel hoger dan bij de Marokkaanse groep (48 tegenover 41 procent). Van de Turkse Nederlanders gaf daarnaast 32 procent blijken van een dubbele oriëntatie; een sterke identificatie met zowel Nederland als de herkomstgroep. Onder de Marokkaanse Nederlanders lag dit percentage hoger (40 procent). Slechts een klein percentage van de Turkse Nederlanders (9 procent) en Marokkaanse Nederlanders (8 procent) gaf aan zich sterk met Nederland en in geringe mate met de herkomstgroep te identificeren. Dit aandeel was onder Surinaamse (37 procent) en Antilliaanse Nederlanders (33 procent) aanzienlijk groter. Ook hier vielen er verschillen te ontwaren in relatie tot achtergrondkenmerken. Onder de tweede generatie Turkse Nederlanders was het aandeel van personen met een dubbele oriëntatie groter dan onder de eerste generatie en het aandeel van respondenten dat zich sterk met de herkomstgroep en in geringe mate als Nederlander identificeerde juist kleiner (SCP 2016).

Niet iedere Nederlander met een in Turkije geboren ouder of grootouder identificeert zich als Turks. Daarbij identificeerde 11 procent van de Turkse Nederlanders zich noch met de herkomstgroep noch als Nederlander, ook bij andere groepen was dit aandeel circa 10 procent. Volgens de onderzoekers heeft dit er mogelijk mee te maken dat dit zij zich identificeren met een andere etnische categorie, bijvoorbeeld als Koerd, of met een overstijgende identiteit, bijvoorbeeld moslim, wereldburger (SCP, 2016).

Tot slot was er binnen het onderzoek wat betreft identificatie aandacht voor ontwikkelingen door de tijd heen. Hoe verhouden de uitkomsten zich tot eerdere onderzoeken van het SCP? De resultaten laten nogal wat schommelingen zien, vooral waar het gaat om de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Hoewel dit waarschijnlijk te maken heeft met verschillen in onderzoeksofzet suggereert een vergelijking met eerder onderzoek dat het aandeel Turkse Nederlanders dat zich vooral Turks voelt afneemt. Deze afnemende identificatie met de herkomstgroep is overigens ook zichtbaar bij andere groepen. Tegelijkertijd is het aandeel Turkse Nederlanders dat overweegde zich in Turkije te vestigen tussen 2011 en 2015 daarentegen toegenomen van 35% naar 43% (SCP, 2016). Huijnk e.a. 2015 laat zien dat de identificaties van Turkse Nederlanders ook uiteenlopen. Tussen de uitersten van assimilatie en segregatie of etnische isolatie bestaan vele andere combinaties, waarvan sommige een gerichtheid op de eigen groep gecombineerd worden met autochtone contacten en de autochtone samenleving.

1.3.2. Binding, verbondenheid en identificatie

Verbondenheid en identificatie met een groep of gemeenschap kan op verschillende manieren tot stand komen. Identificatie is meervoudig en niet statisch van aard. Mensen voelen zich met verschillende groepen verbonden en de intensiteit van die verbinding kan variëren met de tijd. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) onderscheidt in haar rapport 'Identificatie met Nederland' drie vormen van identificatie: functionele,

normatieve en emotionele identificatie (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007). Bij functionele identificatie gaat het om het lidmaatschap van een groep of gemeenschap waarbij het realiseren van bepaalde doelen centraal staat. Het lidmaatschap vervult bepaalde functies in het dagelijkse leven van mensen. Mensen zijn werknemer, stads- en buurtbewoner, verenigingslid enzovoorts. Bij normatieve identificatie gaat het om een referentiekader en normen die ordening en houvast geven. Daarbij kan het gaan om expliciete normen als wetten en regelgeving, maar ook om tradities en codes die bepalen of je erbij hoort of niet. Normatieve identificatie komt niet alleen tot stand als bepaalde normen worden geïnternaliseerd, maar vooral ook als er mogelijkheden zijn om bestaande normen ter discussie te stellen. Emotionele identificatie heeft betrekking op de mate waarin de leden zich ook in emotionele zin met een groep of gemeenschap verbonden voelen. Het gaat om gevoelens van verbondenheid, loyaliteit en trots.

Uit de literatuur zijn diverse factoren bekend die een rol kunnen spelen bij identificatie, bijvoorbeeld het publieke integratiediscours. Vooral de aanklacht van diverse politici dat de binding van etnische minderheden ten opzichte van Nederland tekortschiet (vgl. Duyvendak, 2011; Ghorashi, 2006; Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak, 2011), heeft in potentie een maatschappelijke impact. Naast het effect van publieke integratiediscoursen blijkt uit diverse onderzoeken dat alledaagse ervaringen van discriminatie en vooroordelen eveneens van invloed zijn op gevoelens van binding (Ersanilli, 2010; Portes & Rumbaut, 2001; Te Lindert, Korzilius, Van de Vijver, Kroon en Arends-Toth, 2008; Van der Welle, 2011). Ook Buijs, Demant en Hamdy (2006) zien een relatie tussen binding en discriminatie. Zij stellen dat met name Marokkaans-Nederlandse jongeren een sterke oriëntatie hebben op Nederland; zij zien hun toekomst hier en zijn juist daardoor gevoeliger voor discriminatie. Zij noemen dit een integratieparadox: naarmate iemand meer gericht is op Nederland en meer wil integreren, is deze persoon sensitiever voor uitsluitingsmechanismen (p. 202). Daarnaast kunnen diverse groepsgerelateerde factoren een rol spelen. Vergeleken met andere groepen met een migratieachtergrond voelen Turkse Nederlanders zich meer verbonden met de herkomstgroep, spreken ze vaker de taal van hun (groot)ouders en minder vaak Nederlands, en zien ze vaker een toekomst voor zichzelf in Turkije (Huijnk e.a. 2015, Huijnk & Andriessen 2016).

Onderzoek dat zich richt op de positie en binding van Turkse-Nederlanders in/met de Nederlandse samenleving en de factoren die hierop van invloed zijn is veelal kwantitatief van aard. Om dieper door te dringen tot de mechanismen en om manieren te verkennen om binding te versterken zijn meer kwalitatieve studies nodig. Bovendien is er de afgelopen jaren veel gebeurd in zowel Turkije als Nederland dat de binding onder Turkse Nederlanders mogelijk beïnvloedt. Om deze redenen is in dit onderzoek gekozen voor een kwalitatieve benadering, waarbij het begrip binding niet van tevoren is vastgelegd in een definitie. In plaats daarvan zijn de gesprekspersonen uitgenodigd om zelf te vertellen over de bindingen die zij relevant vinden. Op verzoek van de opdrachtgever stonden de ervaringen en percepties van Turkse Nederlanders zelf centraal. De onderzoeksmethode wordt uiteengezet in het volgende hoofdstuk.

2

Aanpak en onderzoeksmethoden

In dit hoofdstuk worden de gekozen aanpak en de gehanteerde onderzoeksmethoden uiteengezet.

2.1. Kwalitatieve benadering

In de opdracht van het ministerie stonden de ervaringen en percepties van de respondenten centraal. Om deze redenen is gekozen voor een open benadering, waarbij het begrip binding niet van tevoren is vastgelegd in een definitie. In plaats daarvan zijn de gesprekspersonen uitgenodigd om zelf te vertellen over de bindingen die zij relevant vinden. Door de betekenis van het begrip 'binding met Nederland' niet op voorhand vast te leggen zouden gevoeligheden vermeden kunnen worden. Doel was een aanpak die een open gesprek zou bevorderen en zou uitnodigen tot een vrije gedachtenuitwisseling.

In dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatieve benadering ter verdieping van kennis die in eerdere, met name kwantitatieve, onderzoeken was opgedaan. Veel onderzoek naar sociale binding meet nationale en etnische identificaties door middel van kwantitatief survey-onderzoek. Kwantitatieve studies geven enig inzicht in de mechanismen die aan bindingen ten grondslag liggen, maar bieden weinig ruimte voor het eigen verhaal van respondenten en achterliggende ervaringen en motivaties. Met dit onderzoek is beoogd onze kennis op deze terreinen te verdiepen.

Als voorbereiding is een kleinschalige literatuurstudie gedaan om de stand van het onderzoek ten aanzien van bindingen en identificaties van Turkse Nederlanders vast te stellen. Op basis van de literatuurstudie kon verondersteld worden dat diverse factoren en mechanismen van invloed kunnen zijn op de binding die Turkse Nederlanders ervaren met Nederland. In het veldonderzoek onder Turkse Nederlanders is de rol van een aantal van deze factoren en mechanismen nader onderzocht en is gekeken naar andere verbanden en interpretaties.

Dit veldonderzoek bestond uit een combinatie van 30 diepte-interviews en 4 focusgroepen met respondenten die reageerden op een oproep om in gesprek te gaan over hun Turkse én Nederlandse achtergrond. In de diepte-interviews is verkend wat het begrip 'binding met Nederland' voor de respondenten betekent en welke factoren zij als belemmerend of juist versterkend op deze binding ervaren. Ongeveer de helft van de diepte-interviews is gehouden met respondenten in de leeftijdscategorie 18-30 jaar, om ook de tweede en derde generaties van Turkse herkomst hun verhaal te laten doen.

De focusgroepen zijn benut om het inzicht in de genoemde belemmerende en versterkende factoren verder te verdiepen en om mogelijkheden te verkennen die positief zouden kunnen bijdragen aan de binding die Turkse Nederlanders ervaren. Focusgroepen zijn een goede mogelijkheid om verschillen in ervaringen en meningen tussen respondenten in beeld te brengen en door te vragen naar de redenen voor deze verschillen. Ook het verkennen van oplossingsrichtingen leent zich beter voor focusgroepen dan voor individuele interviews, omdat deelnemers door de input van anderen gaan reflecteren op de haalbaarheid en voor- en nadelen van de door

henzelf aangedragen handelingsperspectieven. De informatie uit de diepte-interviews is door Labyrinth in een tussentijdse analyse geordend en geanalyseerd ter voorbereiding op de focusgroepen.

Tot slot is op verzoek van de opdrachtgever bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een serie gesprekken georganiseerd waarin vertegenwoordigers van koepelorganisaties waarbij Turkse verenigingen zijn aangesloten reflecteerden op de bevindingen van het onderzoek.

Er is gebruik gemaakt van vijf experts met kennis van zaken over verschillende migrantengroepen: Asli Bolat, Ewoud Butter, Richard Staring, Floris Vermeulen en Cemil Yilmaz. De rol van deze experts was het adviseren over aandachtspunten en gevoeligheden, het becommentariëren van de topiclijsten en het becommentariëren van de eindrapportage.

Het onderzoeksresultaat geeft een beeld van de ervaringen en percepties van een diverse groep Turkse Nederlanders. Daarbij is ruimte voor terugkerende, gemeenschappelijke elementen en voor onderlinge verschillen. Met de beperkte en selecte onderzoekspopulatie is nadrukkelijk geen representativiteit beoogd. De resultaten zijn geenszins te generaliseren naar de Turks-Nederlandse bevolking in haar geheel.

2.2. Werving van respondenten

Labyrinth heeft het grote eigen netwerk benaderd voor de werving. Er is een filmpje gemaakt gericht op Turks-Nederlandse jongeren. Na het plaatsen van dit filmpje en een advertentie op Facebook en Instagram ontving Labyrinth 80 aanmeldingen. Daarom is afgezien van het inzetten van extra middelen. De meeste respondenten hebben gereageerd op de advertentie op Facebook, sommigen nadat ze door vrienden of familie erop waren geattendeerd. Respondenten konden zich aanmelden door een aanmeldformulier in te vullen. Daarbij moesten zij verschillende gegevens invullen, zoals naam, postcode en woonplaats, leeftijd, geslacht, werk en opleidingsniveau, geboorteland, geboorteland moeder en vader, nationaliteit en geloof. Een van de open vragen was waar zij zich verbonden mee voelden. Tevens is er gevraagd naar telefoonnummer en e-mailadres om contact op te kunnen nemen voor het maken en bevestigen van een afspraak voor het afnemen van het interview.

Uit de aanmeldingen is een selectie gemaakt op basis van verschillende kenmerken, zodat de respondenten de heterogeniteit van de Turks-Nederlandse populatie weerspiegelden. Het ging daarbij om de kenmerken leeftijd, sekse, woonplaats, opleidingsniveau, werksituatie, 1^e, 2^e of 3^e generatie, religieuze en etnische achtergrond en politieke oriëntatie. Enkele respondenten hebben zich niet zelf aangemeld maar zijn gericht uitgenodigd voor deelname met het oog op de gewenste samenstelling van de onderzoekspopulatie. Om respondenten met een Koerdische achtergrond uit Turkije en een Armeense achtergrond uit Turkije te werven zijn gerichte advertenties uitgezet. Omdat dit niet het gewenste effect sorteerde, zijn uiteindelijk via de eigen netwerken van Labyrinth respondenten met een Turks-Koerdische achtergrond en met een Turks-Armeense achtergrond benaderd.

De deelnemers die zich voor een interview hadden aangemeld maar niet zijn geselecteerd wegens een te groot aantal aanmeldingen is gevraagd of ze interesse hadden in deelname aan een focusgroep. Daarbij is geselecteerd op sekse, opleidingsniveau, woonplaats en leeftijd. Om de focusgroepen aan te vullen zijn advertenties uitgezet via Facebook, gericht op deze drie specifieke doelgroepen. Voor de focusgroepen was minder animo dan voor de interviews.

Over het algemeen is positief gereageerd op de wervingscampagne. De reacties op de advertentie op Facebook laten de gebruikelijke kritische maar niet ongewone opinies zien. Respondenten hadden vragen over de anonimiteit en de doorwerking van het onderzoek in overheidsbeleid. Ook zijn er vragen gesteld over de onafhankelijkheid van Labyrinth. Na beantwoording waren ze zeer bereid hun verhaal te doen.

2.3. Opzet interviews en focusgroepen

De interviews zijn afgenomen tussen 19 november 2018 en 19 april 2019 door onderzoekers, projectmedewerkers en interviewers van Labyrinth. De interviewers die de gesprekken hebben gevoerd zijn eerst uitgebreid getraind voor dit kwalitatief onderzoek en de gevoeligheden die mogelijk een rol konden spelen tijdens een gesprek. De meeste interviews zijn bij de respondenten thuis afgenomen, enkele bij een café of bibliotheek in de buurt van de respondent. Enkele interviews zijn afgenomen op kantoor van Labyrinth. Een interview is in het Turks afgenomen, omdat de respondent de Nederlandse taal niet voldoende beheerste om een diepte-interview af te geven. Een ander interview ging automatisch in het Turks, omdat respondent hier de voorkeur aan gaf hoewel ze ook de Nederlandse taal goed beheerste. De overige interviews zijn in het Nederlands afgenomen. De focusgroepen zijn op het kantoor van Labyrinth in Utrecht gehouden onder leiding van onderzoekers van Labyrinth. Van de interviews en focusgroepen zijn na goedkeuring van de respondent opnames gemaakt met een voice-recorder. Van de gesprekken zijn vervolgens verslagen of transcripties gemaakt in het Nederlands.

Tijdens diepte-interviews is verkend wat binding en identificatie met Nederland voor diverse personen van Turkse herkomst betekenen en welke factoren zij als belemmerend of juist bevorderend voor de binding ervaren. In de diepte-interviews is gekozen voor een open vraagstelling en een deels biografische aanpak, waarbij onder andere is gevraagd naar migratiegeschiedenis en levensloop. Vragen werden gesteld aan de hand van een topiclijst, maar respondenten kregen ook de mogelijkheid hun eigen verhaal te vertellen, waarna de interviewer daarop kon doorvragen. De interviews waren semi-gestructureerd, waarbij de topiclijst functioneerde als leidraad. Niet alle thema's zijn in alle interviews op hetzelfde detailniveau aan bod gekomen.

Met input van genoemde experts is een concept-topiclijst opgesteld voor de diepte-interviews. Deze topiclijst is getest met zes testrespondenten. De interviews zijn direct na afname met de desbetreffende respondenten geëvalueerd. Op basis hiervan is de topiclijst verfijnd. De topiclijst is daarna doorgenomen met de opdrachtgever voor goedkeuring. De topiclijst bevatte vragen over de bindingen die respondenten ervaren: Met wie of wat voel je je in het dagelijks leven het meest verbonden? In hoeverre en op welke manier voel jij je verbonden met Nederland? Hoe was dat vroeger en hoe is dat nu? Voel je je doorgaans thuis in Nederland, wanneer wel en niet? Wat zijn belangrijke gebeurtenissen en factoren die hierop van invloed zijn? Ook is er gevraagd naar de binding van respondenten met Turkije. Daarbij is respondenten ook de gelegenheid gegeven om te reflecteren op het nut van de vragen naar binding met Nederland.

De topiclijst (zie bijlage 2 voor een overzicht van de thema's) raakte daarnaast aan deelonderwerpen zoals de rol van opvoeding, de samenstelling van de vriendenkring en ervaringen op school en werk en in de buurt en stad. Ook ging de topiclijst in op de rol van godsdienst en geloof, op de verhoudingen en eventueel gevoelde spanningen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap, op het maatschappelijke klimaat en de beeldvorming ten aanzien van Turkse-Nederlanders, Turkije en moslims in de samenleving, en op de invloed van media en politiek in Nederland en Turkije.

Op basis van een analyse van de diepte-interviews is vervolgens een topiclijst ontwikkeld voor de focusgroepen (zie bijlage 3 voor een overzicht van de thema's). In overleg met de opdrachtgever is besloten daarbij vooral gericht te vragen naar de rol van de Nederlandse en Turkse politiek en media en naar mogelijkheden om de binding van Turkse Nederlanders met Nederland te versterken.

2.4. Respondenten

De deelnemers aan de interviews en focusgroepen vormden een heterogene groep wat betreft geslacht, leeftijd en woonplaats. Van de 30 deelnemers aan de diepte-interviews waren 16 vrouw en 14 man. De jongeren vallen in de leeftijdscategorie van 19 jaar tot 30 jaar en de ouderen van 30 jaar tot 62 jaar. Er zijn 17 jongeren gesproken en 13 ouderen. De respondenten wonen verspreid over het land; in de Randstad, maar ook in het oosten en zuiden

van Nederland, in de vier grote steden en in kleinere gemeenten als Helden en Raamsdonk. Van de ondervraagde respondenten zijn beide ouders geboren in Turkije, afgezien van twee respondenten met een Nederlandse moeder. De jongeren zijn, op een respondent na, allemaal geboren in Nederland. Van de 13 ouderen zijn 7 respondenten geboren in Turkije en 6 in Nederland.

De deelnemers aan de interviews en focusgroepen weerspiegelden de diversiteit van de Turks-Nederlandse gemeenschap. Deelnemers hebben verschillende etnische, religieuze en politieke achtergronden en oriëntaties: Turks, Koerdisch en Armeens. Religieus gezien zijn onder de respondenten soennieten, alevieten, Armeense christenen en atheïsten. Respondenten voelen zich verbonden met verschillende organisaties en netwerken, waaronder verschillende Nederlandse politieke partijen als VVD, PvdA, D66, DENK en GroenLinks. Ze bezoeken Turkse organisaties die gelieerd zijn aan Diyanet, Milli Görüş, de Suleymanci-beweging, de Gülen-of Hizmet-beweging en met verschillende Turkse politieke partijen als de centrumrechtse AKP, de nationalistische MHP-partij, de centrumlinkse CHP en de linkse Koerdische HDP.

Bij het invullen van het aanmeldformulier is de geïnteresseerde gevraagd naar opleidingsniveau en werk. Een deel van de respondenten is student in het middelbaar beroepsonderwijs of hoger onderwijs, een enkeling is bezig met een promotietraject. Een ander deel werkt in loondienst bij verschillende organisaties en bedrijven, in zorg en welzijn, in de IT of juridische dienstverlening. Een klein deel van de werkenden heeft een eigen onderneming, bijvoorbeeld op terrein van horeca of online marketing. Een enkeling verzorgt het huishouden, is werkloos of ontvangt een uitkering vanwege ziekte of andere beperkingen.

Ook de deelnemers aan de focusgroepen zijn gekozen met het oog op een diverse groepssamenstelling. Er zijn aparte groeps gesprekken gehouden voor de 1^e generatie en voor de 2^e/3^e generatie, omdat anders de discussie te veel beïnvloed zou kunnen worden door taal- en leeftijdsverschillen. Bij de opzet van de focusgroepen is gekozen voor een groep met jongeren van vrouwelijk en mannelijk geslacht, en twee focusgroepen van ouderen, een met alleen vrouwen en een met alleen mannen. Omdat het aantal aanwezigen en het resultaat van de eerste focusgroep met de mannen beperkt was, is besloten tot een tweede focusgroep met mannen.

2.5. Motieven voor deelname

De respondenten noemden desgevraagd verschillende motieven om deel te nemen aan het onderzoek. Meest voorkomend is de wens om bij te dragen aan de beeldvorming over Turkse Nederlanders. Sommigen zeiden zelf nieuwsgierig te zijn naar het onderwerp van het onderzoek. Een aantal respondenten zei vaker deel te nemen aan onderzoeken omdat ze het leuk vonden om te doen. Ook de vergoeding in de vorm van een bol.com-tegoedbon ter waarde van €40 was voor sommigen een reden om deel te nemen.

Een aantal respondenten vindt dat er in Nederland een onjuist beeld is van Turkse Nederlanders en te weinig kennis over wat er onder hen leeft. Respondenten zijn blij te horen dat de overheid geïnteresseerd is in hun ervaringen en hopen dat dat leidt tot een verbetering van hun situatie. Deelname aan het onderzoek fungeert voor een deelnemer als uitlaatklep, zelfs al wordt er niets met de uitkomsten gedaan, dan heeft hij zijn stem kunnen laten horen.

“Ik vind het leuk dat jullie geïnteresseerd zijn in hoe wij denken. En jullie willen meer informatie over ons. Jullie interesse vind ik leuk. En ik denk dat de gedachten van de Turken niet zo bekend zijn bij andere mensen. Dus ik vind het alleen maar goed dat jullie dit onderzoek doen. Zodat jullie meer te weten kunnen komen over de Turkse gemeenschap.” [TN30]

“Als ik een bijdrage kan leveren aan een wat duidelijker beeld over Turkse Nederlanders wil ik daarbij helpen. Ik kan er eigenlijk niet tegen als mensen gaan vooroordelen of al een bepaald beeld hebben zonder dat je een groep echt kent.” [TN10]

Een van de respondenten gaf aan dat ze zichzelf als anders beschouwde dan andere Turkse Nederlanders, want veel minder verbonden met Turkije, en dat ze daarom wilde meedoen.

“Meestal, tenminste dat is mijn indruk, als ik dus met Turkse Nederlanders het over Turkije heb of Nederland heb, dan merk je dat de voorkeur meer naar Turkije gaat. [...] Dan gaat het meestal van ‘Oh, ik ben Turks, ik hou van Turkije, Turkije dit, Turkije dat’. Ik ben meestal het buitenbeentje. Ik denk helemaal niet zo. Dus ik dacht: als er dus zulke onderzoeken worden gedaan dan kan mijn mening ook meegenomen worden.” [TN06]

Een enkeling uitte kritiek of plaatste kanttekeningen bij de bedoelingen van de overheid. Een enkele respondent spreekt het vermoeden uit dat het onderzoek niet voortkomt uit oprechte interesse maar uit de wens om ongewenste invloed vanuit Turkije tegen te gaan.

“Ik denk heel oprecht dat het onderzoek waar ze nu benieuwd naar zijn gebruikt gaat worden in het sentiment van we moeten wat doen met de lange arm van Turkije. Ik denk dat het een beetje zo’n conclusie gaat worden. Maar dat maakt mij in principe niet uit, want ik wil toch m’n zegje doen.” [TN05]

2.6. Koepelorganisaties

Op verzoek van de opdrachtgever bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zijn vertegenwoordigers van Turkse koepelorganisaties uitgenodigd om op de bevindingen van het onderzoek te reflecteren. Er zijn interviews gehouden met vertegenwoordigers van vijf koepelorganisaties die van deze mogelijkheid gebruik hebben gemaakt. Zij reageerden op de samengevatte bevindingen, zetten hun visie op het onderzoek uiteen en gaven aan welke mogelijkheden ze zagen om de binding van personen van Turkse herkomst met de Nederlandse samenleving te versterken. De weerslag van de reflecties is te vinden in bijlage 1.

2.7. Analyse en rapportage

De gesprekken zijn opgenomen. Vervolgens is er een transcript of een gespreksverslag gemaakt ten behoeve van de analyse. Voor de analyse is gebruik gemaakt van kwalitatieve data-analyse software. De data verkregen uit de interviews en focusgroepen is met behulp van de software gecodeerd, waarbij de set van belemmerende en bevorderende factoren als leidraad diende. Na de diepte-interviews is een tussentijdse analyse gemaakt. Deze is aan de opdrachtgever voorgelegd en heeft als basis gediend voor de topiclijst voor de focusgroepen. Op basis van de uiteindelijke volledige analyse is de eindrapportage opgesteld.

Het onderzoek naar de verbondenheid van Turkse Nederlanders met Nederland levert een heterogeen beeld op, waarbij ervaringen en percepties van respondenten uiteenlopen. Dit is mede te danken aan de diversiteit onder de respondenten en aan de open kwalitatieve benadering. De verscheidenheid in de ervaringen van respondenten maakt het lastig deze in een eenduidig schema onder te brengen. In deze rapportage is ervoor gekozen om de terugkerende elementen duidelijk naar voren te laten komen, en tegelijkertijd de heterogeniteit en grilligheid van de ervaringen waar mogelijk in de rapportage door te laten klinken, onder andere door ruimte te geven aan citaten uit de interviews en focusgroepen. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn de citaten geredigeerd, waarbij de inhoud van de uitspraken zo veel mogelijk intact is gelaten. In een enkel geval is de plaatsnaam weggelaten om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen.

3

Resultaten

De analyse van de interviews en de focusgroepen levert een zeer gedifferentieerd beeld op. De ervaringen en percepties van respondenten lopen wijd uiteen. Hun verhalen laten zien dat processen van binding en identificatie niet alleen individueel bepaald zijn maar ook contextgebonden. Dit hoofdstuk geeft een beeld van de manier waarop respondenten hun binding met Nederland ervaren en van de factoren die in hun perceptie daarop van invloed zijn. Hierbij is de verscheidenheid aan ervaringen tot een aantal gemeenschappelijke elementen teruggebracht. Door het weergeven van citaten wordt ruimte geboden aan de stem van de respondenten.

3.1. Binding met Nederland

De overgrote meerderheid van de respondenten voelt zich op allerlei manieren verbonden met Nederland, waarbij de manier waarop ze deze binding ervaren en verwoorden varieert, evenals de mate van welbevinden. Nederland is het land waar ze zijn geboren en getogen, of waar ze al decennia leven, waar ze wonen, een leven hebben, familie, werk of school een sociaal leven.

“Ik hou van Nederland, ik ben blij om in Nederland te wonen.” [TN15]

“Ik voel me sowieso wel verbonden met Nederland in zijn geheel. Met de mensen. Ik denk dat ik goed mijn weg heb gevonden. Want je zit wel tussen twee culturen in. Ik denk dat ik een weg heb gevonden, waardoor ik me wel gewoon op mijn gemak en op mijn plek voel in Nederland. Want ik ben hier gewoon geboren en ik weet gewoon niet anders, en mijn vaderland is wel een ander land, maar mijn vaderland geeft mij niks.” [TN27]

“Ik denk dat ik me verbonden voel aan Nederland, en of aan Enschede, dat het te maken heeft met dat ik hier gewoon mijn bestaan heb. Ik heb hier een huis, ik heb een inkomen, dus alles wat ik in bezit heb, materieel maar ook gewoon qua familie, dat is gewoon hier in Nederland. [...] Waar je geboren en getogen bent is je thuis, dus Nederland is mijn thuis.” [TN10]

Voor de overgrote meerderheid van de respondenten is het even vanzelfsprekend dat ze Nederlands zijn als dat ze Turks zijn. Ze noemen zich met een zekere vanzelfsprekendheid “Turkse Nederlander”. Ze willen van geen beide identiteiten afstand doen. Kiezen is onmogelijk en ook niet nodig, vinden ze.

“Een Turkse Nederlander. Het is net alsof je moeder een Nederlander is en je vader een Turk. Je hebt toch wel een Turkse achtergrond, maar je bent toch in Nederland geboren. Je hebt van alles wat meegekregen. Ja, voor wat zou je gaan kiezen. Ik zeg altijd waarom zou je een keuze maken. Ik leef prima zo. Ik voel me gewoon goed als een Turkse Nederlander.” [TN15]

“Ik voel me een Turkse Nederlander. Ik zal nooit zeggen ik voel me meer een Nederlander of ik voel me meer een Turk.” [TN10]

“Want Nederland is wel het land waar je leeft en waar je alles meemaakt, waar je vrijheid hebt en al die dingen, maar Turkije is eigenlijk wel jouw roots waarvan je komt, het land waar je echt vandaan komt.” [TN08]

Een aantal respondenten stelt expliciet dat Turkije een vakantiebestemming is en Nederland het land waar ze wonen en leven, waar ze hun leven hebben. Ze hebben in Turkije – of soms ook in een ander buitenland – ervaren dat ze zich Nederlands voelen en dat ze er als buitenlander worden gezien. Zo vertelde een respondent dat hij zich in Turkije voorstelde als “gewoon Nederlands”, hoewel hij ervan uitgaat dat zijn gesprekspartner hem als Turkse Nederlander herkent. Een ander werd in Zuid-Korea onverkort als Nederlander beschouwd en als zodanig bevraagd over Nederland.

“Ik heb daar ook familie, maar, ik heb niet zo heel nauw contact met de familie daar. Ja, mijn opa en oma wel, ik ga wel bijna elk jaar naar Turkije. Er zijn toch dingen die ik hier mis, vriendschappen, hoe dingen er hier aan toegaan, bijvoorbeeld daar is de bureaucratie wat chaotischer, hier is het ook niet altijd mooi, maar Nederland heeft wat meer structuur dan Turkije. Dus dat vind ik heel fijn aan Nederland. En ik vind het moeilijk, als het er niet is, om daarmee om te gaan.” [TN27]

“Al ga ik een maand naar Turkije, op een gegeven moment heb ik het wel gehad. Dan mis ik Nederland.” [TN10]

“Mijn ouders die wilden mij vroeger ook heel graag meenemen naar Turkije, maar ik heb gezegd ‘Nee echt niet’. [...] Turkije is leuk om op vakantie te gaan en eventjes te blijven bij familie of dat soort dingen, maar niet om te wonen, voor mij niet. Want ik ben het hier echt gewend.” [TN08]

Respondenten zijn zich er ook van bewust dat zij anders zijn dan wat ze noemen “Turkse Turken”.

“De Turkse Nederlandse gemeenschap van mijn generatie [de tweede] hier die is eigenlijk een ander volk op zich. We zijn namelijk niet echt Turken en we zijn niet echt Nederlanders.” [TN05]

Een deel van de respondenten is op latere leeftijd naar Turkije gemigreerd om vervolgens naar Nederland terug te keren of kent verhalen van mensen in hun omgeving die hebben geprobeerd in Turkije een leven op te bouwen en zijn teruggekeerd. Een aantal verklaart dat tegenwoordig veel minder mensen hun heil in Turkije zoeken. In deze verhalen komen factoren naar voren die Nederland aantrekkelijk maken om in te leven. Respondenten noemen met name dat Nederland beter georganiseerd is en meer vrijheid kent, maar ook dat ze Nederland gewend zijn en zich daar meer thuis voelen.

“We zijn terug naar Nederland gegaan vanwege de reistijd en Istanbul is een dure stad. Als we dichterbij werk waren gaan wonen was meer dan de helft van mijn salaris opgegaan aan huur. Ook waren er heel veel buitenlanders uit Syrië, Arabië. Ik hoorde niemand meer Turks praten. Ook het onderwijssysteem vond ik slecht, en ik wil dat mijn kinderen later hetzelfde niveau onderwijs krijgen als ik heb gehad in Nederland. Toekomstgericht realiseerde me dat ik in Istanbul mijn toekomst niet zag, ondanks dat ik Turks ben en alle waarden en normen heel goed ken [...] In Turkije voelde ik me niet helemaal thuis. Ik had daar geen familie, alleen schoonouders. Had wel wat vrienden gemaakt. De mentaliteit is toch anders, veel mensen zijn niet vriendelijk, iedereen heeft haast, het is er altijd druk, mensen zijn agressief, zijn ouderwets. Hier weet je dat de trein om vijf over komt. Je moet het daar maar zelf uitzoeken. Het is een rotzooitje.” [TN21]

“Maar toen ben ik Turkije gaan wonen en toen ik weer terug kwam toen was ik wel dankbaar eigenlijk om hier te wonen. Ik denk dat de mensen die klagen over Nederland gewoon een paar jaar naar een ander land moeten gaan, en weer terug moeten komen, en dan pas gaan ze echt waarderen wat je niet altijd hebt.” [TN17]

Enkele respondenten hebben het beeld dat Turkse Nederlanders sterk hechten aan Turkije. Niet alleen menen ze dat zijzelf een uitzondering zijn, maar ook hebben ze de ervaring dat de Turkse Nederlanders in hun omgeving het moeilijk accepteren dat ze zich minder met Turkije verbonden voelen.

“Als ik mijzelf met mijn zus vergelijk, merk ik toch wel dat zij wat nationalistischer is dan ik over Turkije. Ik ben echt heel erg kritisch als het daaraan ligt. En dat is toch wel nog steeds een soort taboe. Mijn ouders accepteren het wel, die hebben het wel door dat ik echt niets met het land heb. Maar als je het bij andere familieleden het erover hebt, als je dan zegt ‘hé, ik voel mij niet Turks, ik voel mij Nederlands. Of ik voel mij Amsterdams of iets dergelijks’ dat is echt shockerend voor hen.” [TN13]

“Ik krijg altijd het gevoel dat ik mij veel minder verbonden voel met Turkije en met Turkse Turken dan anderen, dat gevoel krijg ik, ik weet niet waarom.” [TN27]

Dergelijke processen van binding en identificatie verlopen soms grillig en onvoorspelbaar. Respondenten wezen er soms op dat zij andere ervaringen en voorkeuren hadden dan broers of zussen of andere naasten.

“Als ik bijvoorbeeld met mijn zusje in gesprek ben, dan voelt zij zich veel meer verbonden naar Turkije toe dan dat ik dat doe.” [TN27]

“Als je het interview bij een achterlicht zou afnemen, zij heeft een paar keer vervelende dingen mee gemaakt en voelt zich misschien helemaal niet verbonden. Zij heeft op een gegeven moment alle Nederlanders over een kam geschoren. Ik niet, ik vind het hier gewoon heel chill.” [TN22]

3.2. Dubbele binding

Dat vrijwel alle respondenten zich ook Turks voelen is niet verrassend, aangezien respondenten geworven zijn die zich aangesproken voelen door de beschrijving Nederlander van Turkse komaf. De gevoelens van verbondenheid die zij verwoorden zijn vaak ambivalent. In sommige antwoorden reageren respondenten defensief op de vooronderstelling dat de Turkse identificatie de verbondenheid met Nederland vermindert en bij voorbaat problematisch zou zijn.

“Het is belangrijk om te weten waar je vandaan komt. Ik vind het ook een beetje cru om te zeggen ‘Ik ben Nederlander’. Ben ik niet. Mijn ouders zijn Turken, mijn opa is een Turk, ik kom uit Turkije.” [TN05]

“Ik voel mezelf een Turkse Nederlander. Ik heb twee culturen. En ik vind dat ik daardoor ook rijker ben. Omdat ik twee culturen goed ken, dus daarom zou ik me niet vasthouden aan één cultuur, aan één land. [...] Ik ken natuurlijk de Turkse cultuur, ik ken de Nederlandse cultuur, ik neem gewoon dingen over die mij me passen. Als dat bij me past, dan pas ik dat toe in mijn leven. Als het andere bij me past, wat bij de andere cultuur hoort, pas ik dat meer toe in mijn leven.” [TN30]

“Kijk ik ben een Nederlander met een Turkse achtergrond. En dat zou als een verrijking voor Nederland moeten gezien worden. In plaats van een bedreiging.” [TN20]

“Waarom moeten wij een keuze maken tussen Nederland en Turkije [...] daar ben ik echt tegen. Ik wil helemaal geen keuze maken. Ik vind het prima zo. Ik ben het gewend een Turkse Nederlander te zijn, waarom moet ik nu voor Nederland gaan kiezen of waarom moet ik voor Turkije gaan kiezen. Je wordt gedwongen bijna om een keuze te maken.” [TN15]

Tegelijkertijd geven enkele respondenten die in Nederland zijn geboren aan dat ze het soms lastig om tussen de verschillende identiteiten te navigeren.

“Je zit er constant tussenin eigenlijk, en dat is gewoon volgens mij best wel lastig voor de Turkse Nederlanders, het wordt gezien alsof het allemaal heel bewust, of heel onbewust en zo maar gebeurt allemaal. [...] ik merk aan mezelf dat ik er heel er tussen in zit, en als ik me dan gek maak en heel erg ga piekeren over wie ben ik nou, waar hoor ik bij? Dan kan ik daar geen antwoord op geven.” [TN27]

“Als ik een omgeving ben met Turkse jongeren, dan voel ik mij meer verbonden met de Turken. Maar als ik dan weer met Nederlanders ben dan voel ik mij meer verbonden met Nederlanders. Omdat ik ook half Turk half Nederlands ben, dus voor mij is het nooit echt duidelijk. Waar ik mij thuis moet voelen. In Turkije voel je je niet echt thuis en in Nederland voel je je ook niet echt heel erg thuis. In Nederland voel ik mij wel wat beter maar in Turkije daar blijf je toch de Nederlander in Turkije.” [TN17]

Enkele respondenten zien zichzelf als wereldburger en meten zich zo een identiteit aan die de vermeende tegenstellingen potentieel overbrugt:

“Ik ben Turks maar ook Nederlands. Uiteindelijk streef ik naar wereldburgerschap, begrijp je?” [TN07]

“Ik zie mezelf echt wat meer als gewoon een wereldburger, een mens, ja, met een bepaalde culturele achtergrond. Maar, ik weet niet, ik voel me niet heel sterk, een binding met Turkije. Of ook niet heel sterk met Nederland, maar meer een soort wereldburgerschap.” [TN14]

Voor de binding met Nederland geldt dat deze voor respondenten niet beperkt is tot een verbondenheid met het land, maar veel meer omvat. Respondenten noemden taal, cultuur, godsdienst, normen en waarden, maatschappelijk leven, politiek en media. De verschillende factoren worden hieronder besproken.

3.3. Factoren die binding beïnvloeden

In de verhalen van de respondenten komen verschillende elementen terug die in hun ervaring hun binding met Nederland beïnvloed hebben en nog beïnvloeden. De binding met Nederland wordt in de optiek van veel respondenten beïnvloed door de relaties die ze hebben met Turkije en Turkse Nederlanders. De verbondenheid met Nederland, Turkije en Turkse Nederlanders hangen voor respondenten vaak met elkaar samen, waarbij allerlei combinaties mogelijk zijn.

3.3.1. Woonplaats en buurt

De meeste respondenten voelen zich verbonden met hun woonplaats of de plaats in Nederland waar ze zijn opgegroeid. Dit is in overeenstemming met onderzoek waaruit blijkt dat burgers met een migratie-achtergrond meer hechten aan lokaal dan aan nationaal burgerschap, dit in tegenstelling tot burgers zonder die achtergrond. De reden is dat de stad positieve kenmerken vertegenwoordigt waarmee men zich relatief makkelijk kan en wil verbinden: het huis, de school en het werk (Hurenkamp en Tonkens, 2008). Bovendien voelen zij zich mogelijk het minst gediscrimineerd in hun eigen buurt (Crul & Heering, 2008) en zien ze de identiteit van Nederlander meer als een exclusieve identiteit en de identiteit van stadsbewoner als een inclusieve identiteit omdat zij hiervoor hun andere etnische identiteit niet aan de kant hoeven te zetten. Dit blijkt het meest te gelden voor grotere, meer geprofileerde steden, en minder voor kleinere, minder bekende steden met een minder duidelijk profiel. (Snel, 't Hart & Van Bochove, 2016).

Een van de redenen die respondenten geven voor hun tevredenheid met hun woonplaats is de nabijheid van familie en vrienden.

“Nu ben ik dus getrouwd, en ik moest een nieuw leven opbouwen. En ik wilde wel heel graag in Enschede blijven. Ik vind Enschede heel erg leuk, maar ik denk dat het ook een rol speelt dat ik dicht bij mijn ouders wil zijn. Want ik heb verder geen familie dus in Nederland, en ik vind het wel fijn als zij er gewoon zijn.” [TN27]

Een andere reden voor tevredenheid is de diversiteit in de buurt of stad. De contacten met de burens en buurtgenoten zijn over het algemeen goed; een deel van de respondenten is ook maatschappelijk of politiek actief in de buurt of woonplaats. Veel respondenten zeggen graag in de eigen woonplaats te willen blijven wonen, of dat nou Amsterdam, Oss of Arnhem is.

“Ik ben echt een Amsterdammer. Ik hou ook echt heel erg veel van de stad.” [TN06]

“Ik heb mijn hele leven Amsterdam-Noord gewoond. Dus ik zou ook niet in West willen wonen of in Amsterdam-Zuid. Als ik in een ander stad zou ga wonen dan voelt het alsof ik in een ander land ben. Of met andere mensen of. Ik voel mij echt heel erg thuis in Amsterdam-Noord.” [TN17]

“Ik vind het gewoon top in Amsterdam eigenlijk. Iedereen woont samen. Veel buitenlanders dus. Niet dat ik dat een voordeel vind, maar iedereen leeft samen. Niet dat er groepjes worden gevormd van; oh, jij ben buitenlander, jij bent Nederlander. Het is gewoon de Nederlanders en de buitenlanders wonen gewoon samen hier. Dus dat vind ik wel fijn.” [TN17]

“Ik voel me echt verbonden met Amsterdam. Ik werk al een lange tijd in Utrecht, en elke dag ga ik op en neer. En mensen vragen dan ook aan mij ‘Wil je niet in Utrecht komen wonen, want je werkt in Utrecht vier dagen per week?’ Maar nee, ik vind Amsterdam leuk, ik mis de drukte. En de mensen hier zijn toch anders dan in de wijk waar ik werk.” [TN30]

“Wat mij in Amsterdam houdt is dat ik hier studeer. Voor de rest voel ik me een Rotterdammer.” [TN24]

“Iedere keer als ik dan het PSV-Stadion zie denk ik ‘yes, ik ben weer thuis’. Eindhoven is echt thuis voor mij.” [TN28]

Het geldt niet alleen voor degenen die in de grotere steden wonen:

“Ik heb ook nog wel in Leiden gezocht, maar dat ging niet zo goed. Toen realiseerde ik me ook dat ik daar niemand ken, en dat als ik kinderen krijg het wel handig is als er bekenden in de buurt wonen. Daarom heb ik besloten niet verder te zoeken en hier in Oss iets te vinden. Alle familie, vrienden zitten toch in de buurt: Oss en omgeving. Brabant is toch wel mijn thuis.” [TN21]

“Sowieso mijn stad, dat is echt Hengelo.” [TN08]

“Leerdam is wel echt mijn omgeving, mijn thuis.” [TN12]

3.3.2. School en werk

Opleiding en arbeid kunnen belangrijk zijn in gevoelens van verbondenheid of afwezigheid daarvan, maar kunnen ook geheel functioneel worden benaderd. School en werk zijn factoren die aan Nederland binden, en dat geldt ook veel voor respondenten. De respondenten variëren sterk in opleidingsniveau. Zo hebben we mensen gesproken die geen middelbare school hebben gedaan tot aan respondenten die bezig waren met een promotieonderzoek. Sommigen hebben op latere leeftijd alsnog een opleiding gevolgd. Ook in werk lopen zij sterk uiteen, van zelfstandige tot politieagent tot huisvrouw. Veel van de oudere respondenten zijn lager opgeleid, maar hebben kinderen die een hbo- of universitaire studie doen of hebben afgerond.

Vrijwel alle respondenten vinden onderwijs en werk belangrijk. Ze zeggen in de opvoeding te hebben meegekregen dat het belangrijk is om “mee te komen in de Nederlandse samenleving”, om maatschappelijk succesvol te zijn. Veel respondenten geven aan dat hun ouders hoge verwachtingen hadden of hebben, maar daarin niet teveel sturen. Zolang hun kinderen een opleiding afronden en daarna goed terecht komen zijn de ouders tevreden. Sommige ouders hebben aangestuurd op een carrière als bijvoorbeeld advocaat of dokter en waren teleurgesteld als dat niet lukte.

De mate waarin respondenten zelf tevreden zijn met hun loopbaan op het gebied van school en werk varieert. Voor sommige respondenten draagt hun succes op school en in het werk bij aan gevoel erbij te horen; voor anderen geldt dit in mindere mate.

“Bij mijn eigen werk [...] merkte ik nooit iets [negatiefs], ik werd niet buitengesloten, werd goed ontvangen, ik werd niet anders behandeld, ik was een van hen [...] Ik vond het altijd wel fijn om in Nederland te wonen, ik wist ook niet beter, ik had nooit ergens anders gewoond. Toen ik terug kwam [uit Turkije] dacht ik, Nederland is echt een mooi land om te wonen. Dat is bevestigd. Ik ben blij dat ik een goede opleiding heb kunnen volgen, een leuke baan had, veel heb kunnen leren.” [TN21]

Sommige respondenten benoemen ook belemmeringen die zij op school en in hun werkloopbaan hebben ervaren. Zo refereren respondenten bijvoorbeeld aan ongelijke kansen op de stage- en arbeidsmarkt (zie ook paragraaf 3.3.5.). Meerdere respondenten die deze ongelijkheid niet zelf hebben ervaren kennen verhalen over mensen die daarmee te maken hebben gehad.

“Heel vaak heb ik pas heel laat een stage gevonden, ja. Echt heel laat. En ik merkte ook dat de mensen die het laatst overbleven dat zij ook gewoon van buitenlandse komaf waren. Vooral Turkse komaf. Dat de Nederlandse mede leerlingen, echt eerder een stage vonden. [...] Ja, het zal wel door mijn achternaam kunnen, ja, denk ik. Want ik merkte het echt, dat altijd de groepjes die overbleven altijd, sowieso altijd buitenlanders waren.” [TN17]

“In mijn omgeving ken ik wel veel mensen die daar wel last van hebben gehad. Met sollicitaties bijvoorbeeld, of toch anders bekeken worden. Opmerkingen, afwijzingen. Niet zozeer familie, maar vrienden.” [TN21]

Dat discriminatie op de stage- en arbeidsmarkt een hardnekkig probleem is wordt bevestigd in diverse onderzoeken (bijv. Andriessen, Fernée & Wittebrood, 2014; Andriessen, van der Ent, van der Linden & Dekker, 2015; Klooster, Koçak & Day, 2016; Rooijen & de Winter-Koçak, 2018). Ervaringen van ongelijke behandeling en discriminatie kunnen niet alleen een effect hebben op de gezondheid en het welzijn van mensen. Wanneer mensen ervaren dat ze vanwege hun migratieachtergrond geen eerlijke kansen te krijgen kan dit het gevoel oproepen dat ze niet vanzelfsprekend tot Nederland of de Nederlandse samenleving behoren (Andriessen, van der Ent, van der Linden & Dekker, 2015). Sommige respondenten laten ook blijken dat (verhalen over) ervaringen van ongelijke kansen negatief van invloed zijn op hun beeld van Nederland en niet bijdragen aan de binding die zij ervaren met de Nederlandse samenleving.

3.3.3. Taal, cultuur en godsdienst

De respondenten spreken over het algemeen goed Nederlands en beheersen daarnaast de Turkse taal. Hun beheersing van beide talen varieert. Sommige respondenten brengen uit zichzelf de beheersing van de Nederlandse taal naar voren als een belangrijke voorwaarde om volwaardig mee te kunnen doen in de Nederlandse samenleving; een aantal respondenten vindt dat de eerste generatie migranten het Nederlands onvoldoende beheerst om optimaal te kunnen functioneren. Een enkele eerste-generatie-migrant zou ook zelf graag beter Nederlands leren spreken.

Tegelijkertijd spreken zo goed als alle respondenten ook de Turkse taal, in verschillende mate van perfectie. De meeste respondenten zijn opgegroeid in een gezin waar thuis vaak Turks en soms ook Koerdisch werd gesproken. Sommige ouders van respondenten spreken slecht Nederlands, waardoor hun kinderen soms als tolk moeten optreden. Een respondent gaf aan vroeger slecht Turks te spreken en kon daardoor moeilijk communiceren met ouders of grootouders. Sommige respondenten geven aan hun eigen kinderen zowel Turks als Nederlands te leren en thuis toch vaak in het Turks te praten. Anderen willen juist dat hun kinderen alleen in het Nederlands praten. Respondenten hechten belang aan de Turkse taal om met familie te kunnen communiceren. Voor sommigen worden emoties beter in de Turkse taal uitgedrukt dan in het Nederlands. Uiteraard geeft de kennis van de taal ook toegang tot Turkstalige media en boeken. Het Turks is voor respondenten iets wat hen met andere Turkstaligen bindt, in Nederland, Turkije en elders. Respondenten volgen ook Turkse televisieseries, luisteren Turkse muziek of zijn fan van een Turkse voetbalclub.

“Want ik zie bijvoorbeeld bij mensen die kinderen hebben die allebei in Nederland zijn geboren, dat de kinderen gewoon heel slecht Turks kunnen. En dat wil ik echt niet. Ik wil geen kind hebben – nu praat ik heel groot, moet ik ook niet doen – ik zou geen kind willen hebben dat geen Turks kan praten, want ze hebben ook een opa en oma in Turkije. En straks misschien ook neefjes en nichtjes, en ik wil wel dat ze daar mee kunnen communiceren.” [TN27]

“Taal verbindt ook [...] Ik raakte depressief toen ik tien dagen lang geen Turks kon praten met iemand. Want ik was de enige Turk daar. Ik raakte echt ongelukkig. Want ik kon of Nederlands praten met m’n klasgenoten of Engels met de rest. En ik was daar niet blij. Dus taal brengt een bepaalde emotie met zich mee.” [TN18]

“In Nederland hoor je ook wel Nederlandse muziek. Maar nooit Turks. En daarvoor gaan we dan speciaal naar een Turkse discotheek om daar Turkse muziek te horen. [...] Ik lees ook alleen maar Turkse boeken in plaats van Nederlandse boeken. Dat geeft voor mij iets meer gevoel. [...] Ik denk dat het ook met de taal heeft te maken. Nederlandse taal, of Nederlanders zelf die zijn nogal, heel nuchter. Iets te nuchter [...] In het Turks is het zo, als het om een liefdesverhaal gaat, dan [staat er] ‘haar gezicht was als de maneschijn, haar ogen waren als gazelleogen’.” [TN15]

Godsdienst speelt voor de meeste respondenten een belangrijke rol. Op een enkeling na die christelijk is gaat het daarbij om de islam. Een groot aantal respondenten is meer of minder praktiserend soennitisch moslim of aleviet. Voor sommigen is moslim zijn onlosmakelijk met het Turks-zijn verbonden, voor anderen overstijgt de islamitische identiteit etnische categorieën van Nederlander of Turk.

“Ik zeg ook altijd: ik ben eerst moslim, dan ben ik een Turk. Dat is voor mij wel heel erg belangrijk, dat daar geen verwarring over is.” [TN18]

Respondenten vertellen dat ze ook familieleden, vrienden en kennissen hebben voor wie het geloof belangrijk is; ze identificeren zich met hen. Vaak voelen ze de behoefte om uit te leggen hoe ze hun geloof belijden, zowel tegenover andere moslims, als tegenover mensen die een ander of geen geloof aanhangen. Dit heeft mede zijn oorzaak in het publiek debat en de negatieve beeldvorming over de islam. Enkele respondenten geven aan zich weleens een buitenstaander te voelen vanwege een islamitische geloofsovertuiging of achtergrond. Daarbij heeft een aantal respondenten zelf te maken gehad met discriminatie of vooroordelen op grond van hun islamitische overtuiging (zie ook paragraaf 3.3.5.).

“Ik ben een rasechte Turk en een rasechte Hollander, maar ik pas nergens precies tussen. Door mijn hoofddoek ben ik geen Nederlander. En door mijn Nederlandse mentaliteit ben ik ook niet echt een Turk.” [TN03]

“Men vindt dat je met hoofddoek meteen je religie uitstraalt in plaats van neutraliteit. Daar ben ik het deels mee eens. Maar ik ben nog steeds dezelfde persoon als ik mijn hoofddoek af doe.” [TN23]

“Ja, ik heb ook weleens in een situatie gezeten, waarbij ik zat met iemand die ik ken, die was enorm negatief over moslims. En sinds ik wetenschapper ben gaan heel veel mensen ervan uit dat ik geen moslim ben. Dan praten ze openlijk over moslims, in negatieve zin. [...] Tijdens de ramadan nodigde iemand met wie ik samenwerk aan een project uit om te lunchen. Dus ik zei ‘Ik ben aan het vasten’. Toen kreeg ik echt een blik zo van: vast jij? Ik zeg ‘Ja, ik ben moslim’, en toen [zei hij] ‘Oké, ik wist dat je Turks was, maar ook echt moslim..., daar had ik jou niet voor aangezien’.” [TN14]

3.3.4. Normen en waarden

Op de vraag wat hen bindt aan Nederland wijzen respondenten op waarden als vrijheid, openheid, gelijkheid, directheid. Ze kunnen Nederlandse en Turkse culturele normen en waarden vergelijken, en Nederlandse waarden in die vergelijking waarderen. Ze appreciëren de mogelijkheid zelf te bepalen waar en met wie ze wonen en hoe ze zich kleden. Hierin onderscheidt Nederland zich volgens diverse respondenten positief van Turkije: hier kunnen ze meer hun eigen keuzes maken zonder geconfronteerd te worden met de mening en bemoeienis van anderen.

“Als Nederlanders onderling samen zijn, maakt het bij hen niet uit of je directeur bent of de baas of wat dan ook. Ze zijn allemaal gelijk. Dat vind ik mooi. Als je naar Turkije gaat en je wil de dokter een hand geven, dat kan niet. Zij zijn te hoog om jou een hand te geven. Ze kijken je niet eens aan. In Nederland vind ik dit heel bijzonder.” [TN11]

“Dus die vrije waarden en normen hier, wil je homo zijn ben je homo, wil je lesbisch zijn ben je lesbisch. Alles kan en mag. Er is veel vrijheid. Dat is mooi, daar hou ik van. Ga je naar de kerk, ga je naar de kerk. Wil je dat niet, wil je dat niet. Er is niemand die zal zeggen ‘Wat ben jij nou aan het doen’.” [TN20]

“Nederlanders kijken anders naar het leven, laten mensen toch wel in hun eigen normen en waarden. Dat vind ik wel fijn. Het is niet zo dat ze direct met je leven gaan bemoeien van ‘Dit moet je doen, dat moet je doen’. Nee, ze luisteren naar je. Tonen begrip of tonen geen begrip, maar voor de rest laten ze je je eigen gang gaan.” [TN15]

“Ik waardeer die directheid wel. [...] Jullie zeggen wat jullie denken. Dat heb ik zelf ook wel. Dus dat delen we wel.” [TN14]

“Maar ik vind wel, als je echt te maken hebt met de gemiddelde Nederlander, denk ik wel dat ze oog hebben voor anderen, en dat ze ook wel open staan, vrijdenkend. Maar wel heel erg, heel direct.” [TN27]

Respondenten brengen ook hun gehechtheid aan Turkse waarden onder woorden. Respondenten herkennen in zichzelf een mengeling van beide. Veel respondenten benoemen zowel voordelen als nadelen van Nederlandse of Turkse waarden, ook elementen waarmee ze zichzelf niet willen identificeren, zoals individualisme (“Het kan ook wel iets te, te individu zijn”) en het minder hechten aan privacy blijkt uit “open gordijnen”. Meedoen in de Nederlandse samenleving vinden de respondenten belangrijk, maar ze willen daarbij wel de mogelijkheid hebben om hun eigen normen en waarden trouw te blijven.

Respondenten ervaren verschillen in de normen en waarden waarmee zij zijn opgevoed ten opzichte van andere jongeren. Velen hebben een minder vrije opvoeding gehad dan leeftijdsgenoten, vooral wat uitgaan, alcoholgebruik, roken en omgang met leeftijdsgenoten van het andere geslacht betreft. In de opvoeding die respondenten als ouders aan hun eigen kinderen meegeven worden veelal Nederlandse waarden en normen als belangrijk ervaren, met een nadruk op vrijheid om eigen keuzes te maken. Sommige respondenten vinden het belangrijk om een aantal kernwaarden van de Islam mee te geven.

Als Turkse waarden noemen respondenten de familiebanden. Vrijwel alle respondenten voelden zich allereerst verbonden met gezin en familie. Iedereen heeft familieleden in Turkije, soms directe familie in de zin van ouders, broers of zussen. Regelmatig woont er ook familie in andere Europese landen, met name Duitsland, met wie ook contact wordt onderhouden. Respondenten geven aan dat het belang van de groep verder strekt dan alleen familie; in zijn algemeenheid is de sociale omgeving belangrijker ten opzichte van het individu. Dit uit zich bijvoorbeeld ook in sociale controle, die respondenten soms weer minder prettig vinden.

“Turken hechten zoveel waarde aan ‘Ik hoor bij deze groep’. Ik denk dat je dat met de opvoeding ook wel meekrijgt. Het begint bij je gezin, je mama en papa. Dan komt de familie erbij, je opa’s en je ooms. Ik heb nog steeds zwaar respect voor mijn ooms. Ik weet niet hoezeer dat in Nederlandse families gaat, maar als mijn oom iets zegt dan is dat een soort van wet.” [TN18]

“In de Turkse cultuur heb je meer een wij-cultuur, en hier in Nederland meer een ik-cultuur. Maar ik vind het belangrijk dat een persoon in zijn leven ook behulpzaam is. En als je alleen gericht bent op jezelf, dan ga je natuurlijk aan jezelf werken, dat is ook prima, maar daarin kan je doorslaan. Heb ik het idee. Dus ik vind het belangrijk dat je je toch verbonden voelt met de samenleving. En in de Turkse cultuur heb je dus meer die wij-cultuur, en dat vind ik ook heel fijn.” [TN30]

Daarnaast beschouwen respondenten respect voor ouderen en hoger geplaatsten en gastvrijheid als typisch Turkse waarden. Respondenten hebben van jongs af aan gemerkt dat sommige dingen er anders aan toe gingen dan bij klasgenoten.

“Turken hechten heel veel waarde aan respect, zwaar veel aan respect en je gedragingen naar een persoon toe. Dat is heel erg belangrijk in de Turkse cultuur. Als ik nog steeds naar m’n opa ga, kom ik gelijk als eerste naar hem toe, want hij is de oudste van het huis, kus ik zijn hand en leg ik die op mijn voorhoofd. Dat is gewoon uit respect.”

[TN05]

“Ik zie wel mijn ouders boven mij. Dat is wel een stukje cultuur ook, als ik het vergelijk met het Nederlandse cultuur. Maar ook dat ik ze heel graag liefheb, en dat ik ze niet wil kwetsen. [...] We zijn wel opgevoed met de waarden en normen uit het Turkse. Daar denk ik eigenlijk nooit over na. Maar het gaat zo onbewust en zo vanzelf.” [TN27]

“Mijn moeder en mijn vader hebben altijd gezegd ‘Thuis zijn wij je ouders en op school zijn de leraren je ouders. Je behandelt je leraren met hetzelfde respect als dat je dat bij ons doet. En je zal nooit een weerwoord hebben of schreeuwen tegen de leraar, dat is sowieso niet geaccepteerd. Al heb je gelijk, dan sta je weer 1-0 achter, want je hebt geschreeuwd tegen je leraar, dan heb je niet meer gelijk.’” [TN15]

“De Turkse gemeenschap is natuurlijk heel gastvrij. Dus als mijn collega’s op visite komen, ga ik van alles voorbereiden, van alles klaarmaken. En dan zeggen ze dat het niet hoefde, en als ik dan bij hen op bezoek ga, dan is het heel anders bij hen thuis.” [TN30]

“Gastvrijheid bijvoorbeeld. Mijn moeder zegt altijd ‘Als je gasten weggaan, dan liefst loop je met hen mee naar buiten tot ze de auto instappen en wegrijden’. Terwijl ik denk ‘Kom op’. Dat vinden vrienden vaak ook onzin.”

[TN14]

Overigens benoemen respondenten even goed aspecten die ze minder waarderen, zoals indirect communiceren of het uitbundig en luidruchtig vieren van feestelijke gebeurtenissen. Op dergelijke momenten manifesteren zich bindingen met Nederlandse waarden en nemen ze afstand van het gedrag van Turkse Nederlanders.

“Je bent hier gewend aan nuchterheid, aan directheid. Daar is het veel emotioneler, daar moet je een woordspel maken van wat je zegt. Bijvoorbeeld als er bezoek is, in de Nederlandse cultuur zeg je ‘een koekje bij de thee’ – ‘ja lekker’, dat gaat gewoon heel snel. Bij de Turkse ga je eerst de hele tafel bedekken met allerlei lekkernijen en dan zeg je ‘eet maar, eet maar’, en dan zegt de ander ‘nee, ik hoef echt niet, je hebt echt teveel moeite gedaan, dat had echt niet hoeven’, en dat meen je ook wel, maar dan moet je eerst even met elkaar van ‘toe maar, ga maar eten’ en dan zegt de ander van ‘Ok, vooruit, laat ik maar een ding’. Vrijwel met alles is het zo.” [TN23]

“Turkse Turken die staan niet in de rij, die drammen allemaal naar de kassa toe.” [TN05]

“Laatst waren wij in de stad. We waren te voet en wilden naar huis. Komt er zo’n trouwstoet voorbij. Een Turkse Toeterturken. Dan houden ze het verkeer op. Gaan ze met de auto op het fietspad. Stappen ze uit om met de Turkse vlag te zwaaien. Is het nodig? Ik vind het misschien mooi, maar andere mensen niet. Nederlandse mensen niet. Ik wil daar lopen, maar ik kan er niet voorbij, want hij staat daar met zijn auto en met zijn vlag.” [TN04]

3.3.5. Discriminatie en uitsluiting

Waar respondenten zichzelf onverkort als Nederlands burger beschouwen, met extra culturele bagage, merken ze op dat de buitenwereld dit anders ziet. Op verschillende manieren ervaren ze dat die hen anders behandelt dan andere Nederlanders. Uit onderzoek blijkt dat discriminatie een negatief effect kan hebben op identificatie met het woonland. Uitsluiting kan zich bovendien vertalen in een toename van de identificatie met de migratie-identiteit, ook wel “reactieve etniciteit” genoemd (Verkuyten 1999; Verkuyten 2006; Ersanilli, 2009).

Discriminatie is voor vrijwel alle respondenten een thema; een deel van de respondenten heeft zelf discriminatie ervaren, veel anderen brengen tot uitdrukking dat mensen in hun omgeving dit hebben meegemaakt of zij hier verhalen over hebben gelezen of gehoord. Respondenten ervaren bijvoorbeeld belemmeringen op de stage of arbeidsmarkt (zie paragraaf 3.3.2.) of zijn nageroepen met “Islam is lam” of “vieze Turk”. Sommigen ervaren dat ze vaker dan anderen hun identiteitsbewijs moeten tonen of dat ze door de politie niet correct of onbeschoft worden behandeld.

“Ik voel me thuis, ik voel me een echte Nederlander. Maar [de] racisten. Als je een doekje draagt of een andere afkomst hebt of een andere huidskleur, dan zeggen ze letterlijk “ga terug naar je eigen land”. [...] Daar moet je je goed voor afsluiten. Als je dat niet doet dan zou je gewoon inzakken, dan voel je je net thuisloos en dakloos omdat je je nergens thuis voelt.” [TN 3]

“Laatst was er een arbeidsbureau in opspraak gekomen want een bepaalde opdrachtgever wilde geen moslim of Turken of weet ik veel wat. Dus ik maak me zorgen voor mijn kinderen, als die straks een bepaalde opleiding gehad hebben, dat ze moeilijk aan de bak komen. Waarom denk je dat heel veel Turken een eigen bedrijf hebben? Ten eerste willen ze nooit voor een baas werken, want ik ken het, ze zijn eigenwijs. Ten tweede, als ze niet aan de bak komen, gaan ze voor zichzelf beginnen.” [TN18]

Er zijn ook respondenten die zeggen geen discriminatie ervaren te hebben en zich niet belemmerd te hebben gevoeld. Een respondent spreekt het vermoeden uit dat ze zich daarom ook verbonden met Nederland voelt.

“Ik voel me niet gediscrimineerd in Nederland. Het ligt aan degene zelf. Alloctonen zijn geneigd om te zeggen dat er sprake is van racisme of discriminatie, maar ik ben van mening dat wanneer je gewoon goed meedoet en goed geïntegreerd bent dat dat niet hoeft mee te spelen. Bij mij heeft het geen rol gespeeld. Ik ben ook zelf aangenomen voor mijn baan omdat ik een andere achtergrond had, om makkelijker te communiceren met de patiënten. Het kan zelfs voordelen hebben.” [TN24]

“Dat ligt eraan. Je kunt het in tweeën splitsen. De groep die zegt ‘Wij zijn Nederland iedereen is welkom’ en de groep die zegt ‘Moslims horen hier niet thuis, die moeten het land uit’. Met die tweede groep heb ik eigenlijk nauwelijks iets te maken gehad. Misschien voel ik me daarom wel zo comfortabel en verbonden met Nederland.” [TN22]

Maar ook degenen die zelf geen ervaring met discriminatie hebben worden geraakt door berichtgeving over discriminatie.

“Om de paar maanden wordt er wel iets gepubliceerd hierover. Discriminatie op huizenmarkt, of bij uitzendbureaus bijvoorbeeld. Maar als je het hoort van iemand, komt het toch weer heel dichtbij.” [TN14]

Het effect van discriminatie-ervaringen op het gevoel van “erbij horen” wordt door een respondent als volgt verwoord. Een respondent vertelt dat hij zich in zijn tienerjaren gewoon Nederlander voelde en prima contact had met Nederlanders, terwijl zijn ouders benadrukten ze anders waren dan Nederlanders en dat ze hun eigen cultuur moesten behouden. Maar toen hij later kwam te werken merkte hij dat hij altijd anders benaderd wordt:

“In de praktijk wordt je gewoon benadeeld. Je sollicitaties, je krijgt standaardantwoorden. Je wordt afgewezen, dat soort dingen.” [TN20]

Een enkeling vindt dat Turkse Nederlanders, met name de tweede generatie, te snel klagen over discriminatie wanneer iets niet lukt. Iemand die met en zonder hoofddoek heeft gewerkt en nooit discriminatie heeft meegemaakt stelt dat jongeren als ze een conflict hebben te gauw denken dat er sprake van racisme of discriminatie is en dat ze “niet zo snel in een slachtofferrol moeten kruipen”.

Respondenten worden niet alleen geraakt door discriminatie, maar ook door vooroordelen en negatieve beeldvorming. De manier waarop mensen op hen reageren geeft hun het gevoel dat ze niet geaccepteerd worden of dat ze aan een bepaald beeld moeten voldoen, ze klagen over “hokjesdenken”. Een van hen betoogt dat het hem raakt hoe er over de Turkse gemeenschap wordt gedacht en dat dat laat zien dat hij zich verbonden voelt met Nederland omdat het hem wat doet.

“De reden waarom ik gefrustreerd ben is omdat ik het onlogisch vind waarom ik niet geaccepteerd word door de Nederlandse samenleving. Dan kom ik dus weer op die integratievraag. Wanneer ben ik geïntegreerd? Ik ben een troste Turk, maakt dat mij dan niet geïntegreerd? Mag ik niet trots zijn dat ik Turk ben? Of mag ik geen kritiek geven op Nederland?” [TN05]

“Dat mensen heel vaak aannemen dat ik homofoob ben. Of dat ik per se tegen abortus ben, of dat ik denk dat mensen die alcohol drinken naar de hel gaan.” [TN14]

“In de collegezaal gingen al die [Turks-Nederlandse] meisjes voorin zitten, ik wilde niet geïdentificeerd worden met die mensen. Ik ben gewoon mezelf, ik hoor niet bij een groep. ik ben geen allochtoon of een halal chick. Ik ga naar school om een goede arts te worden later. Ook dat was een probleem. Als je bij die mensen gaat zitten ben je voor de Nederlanders ‘die allochtoon’, maar als je niet bij die mensen zit word je ook raar aangekeken door die mensen.” [TN24]

De oudere respondenten ervaren dat het beeld dat Nederlanders van Turkse mensen hebben door de jaren heen negatiever is geworden. Er was meer positieve aandacht en meer empathie voor hen in de jaren 60-70, zeker ook naar kinderen toe. Respondenten ervaren dat mensen over het algemeen een negatief beeld hebben van Turkije, Turkse Nederlanders en moslims. Desgevraagd zeggen respondenten dat ze zich de afgelopen jaren minder thuis zijn gaan voelen. Het omslagpunt verschilt – de aanslagen van 9/11 in 2001 worden meermaals genoemd – maar is altijd gerelateerd aan het politieke debat over islam en migratie waarbij moslims en migranten stelselmatig negatief worden bejegend. De berichtgeving over en de politieke reactie op de Turkse coup poging en het presidentiële referendum zijn voor respondenten een onderdeel van die trend.

3.3.6. Nederlandse media

Het maatschappelijk discours, en de wijze waarop dit tot uitdrukking komt in de media en politiek, komt regelmatig naar voren in de literatuur als iets dat een negatief effect kan hebben op de binding die migranten ervaren met Nederland (e.g., Ersanilli, 2010). Waar het gaat om de media kwamen zowel Turkse Nederlanders, moslims als Turkije de afgelopen jaren vaak negatief in het nieuws. Dit blijkt ook uit de onderzoeksliteratuur, zeker wanneer het gaat om moslims (zie Butter 2018a en 2018b voor een overzicht). Diverse studies wijzen erop dat gehanteerde mediakaders ten aanzien van de Islam en moslims veelal negatief zijn (e.g., Balçık, 2019; Drunen, 2014; Ruigrok, Fokkens, van Atteveldt & Gagestein, 2017). Zo concludeerde Balçık (2019) recentelijk nog na een analyse van vier kranten dat negatieve berichtgeving over ‘de moslims’ en/of ‘de islam’ de berichtgeving domineerde, en dat ‘prodivers’ nieuws waarbij er positief werd geschreven over ‘de moslims’ en/of ‘de islam’ relatief beperkt was. De negatieve berichtgeving betrof onder meer nieuwsberichten over terreur en berichten met een sterk wij-zij gehalte waarin tegenstellingen worden benadrukt (bijv., ‘het Westen’ vs. ‘de Moslims’). Uit eerder kwalitatief onderzoek kwam ook naar voren dat Turkse en moslimjongeren meer dan eens het gevoel hebben dat er een onjuist beeld wordt neergezet en dat ze als ‘ander’ (of als tegenstander) worden weggezet, hetgeen een negatieve invloed kan hebben op hun houding ten aanzien van de Nederlandse samenleving (Geelhoed & Staring, 2015).

De respondenten in ons onderzoek lijken zich hierin te herkennen. Zij uiten zich eveneens kritisch over de wijze waarop de media berichten over Turkse Nederlanders, moslims en Turkije. Velen van hen geven aan in meer of mindere mate de Nederlandse nieuwsmedia te volgen, via verschillende – al dan niet online – nieuwsmedia zoals NOS, de Telegraaf, nu.nl en sociale media. Met respondenten is tijdens de interviews ook gesproken over de wijze waarop Turkse Nederlanders, moslims en Turkije in de nieuwsmedia worden belicht en of dat van invloed is op de binding die zij ervaren.

Veel respondenten laten blijken kritisch te staan tegenover de berichtgeving van de Nederlandse nieuwsmedia. Er zijn echter ook respondenten zijn die de Nederlandse berichtgeving positiever waarderen en geen uitgesproken oordeel hebben. Ook wijzen enkele respondenten erop dat er onderscheid gemaakt dient te worden tussen diverse nieuwsmedia. De meeste respondenten verwijzen echter vaak naar 'de media' in algemene zin. Een vaak terugkomende mening hierbij, zowel in gesprekken met jongeren als volwassenen, is dat Turkse en islamitische Nederlanders (dan wel migranten) als groepen op dit moment vaak eenzijdig en negatief in het nieuws komen. Positieve gebeurtenissen of 'succesverhalen' rondom Turkse Nederlanders en moslim zouden daarentegen beperkt in beeld worden gebracht.

"Ik heb zelf het gevoel dat wij Turkse Nederlanders de laatste tijd best wel negatief worden vertegenwoordigd of negatief in de media voorkomen. Ik probeer me daar wat afzijdig van te houden, neutraal te staan, maar het raakt me toch wel ergens." [Focusgroep jongeren]

"Als ik als Turk naar het nieuws kijk, lijkt het alsof ik me moet schamen om Turk te zijn." [Focusgroep mannen]

"Want je ziet ook in media dat buitenlanders negatief verschijnen. Maar er zijn ook gewoon heel veel succesvolle buitenlanders die hoog opgeleid zijn, belangrijke dingen doen in Nederland. Maar daar hoor je niet zo veel van." [TN27]

Een punt van kritiek is dat de berichtgeving rondom Turkse en islamitische Nederlanders zich vooral zou concentreren op incidenten, die bovendien worden uitvergroot. Ook worden er in de berichtgeving vaak algemene noemers gehanteerd, zoals 'Turkse Nederlanders' of 'moslims'. Hierdoor krijgen zij het gevoel als groep te worden weggezet. Zo stelt een respondent:

"Ook al doe je niks, je naam wordt toch gedrukt [in de krant]. 'Turkse Nederlanders dit, Turkse Nederlanders dat'. Ze zoeken gewoon iets. Ook al zou je niks doen, dan zouden ze nog zeggen 'Turkse Nederlanders doen niks'." [Focusgroep jongeren]

Jongeren geven tijdens een groeps gesprek als concreet voorbeeld de berichtgeving rondom de rellen in Rotterdam nadat de Turkse minister voor Familiezaken werd weggevoerd bij het Turkse consulaat. Sommigen hadden het gevoel dat de groep relschoppers als een afspiegeling van de Turks-Nederlandse gemeenschap werd gepresenteerd. Respondenten zeiden zich niet vertegenwoordigd te voelen door deze groep. Integendeel, diverse jongeren laten hun afkeuring blijken van de rellen alsook de relschoppers.

"Kijk, er zijn sukkel die tekeer gaan in hartje Rotterdam, in het centrum en die dan gaan rellen of dergelijke. Ik vind absoluut niet dat dat hoort. Maar het is de media die het weer echt dertig keer groter maken." [Focusgroep jongeren]

Sommige jongeren met wie een (groeps)interview is afgenomen merken ook op dat het vaak de extremen zijn die aan de gesprekstafels van talkshows worden uitgenodigd, "een haatbaard, die komt dan met de meest controversiële zaken", "tien jongens die dan alle tien dezelfde mening delen die dan allemaal rare dingen aan het roepen zijn", bijvoorbeeld over de Armeense genocide. Het grijze midden zou te veel buiten beschouwing worden gelaten. Hoewel een aantal jongeren redeneert dat dit vanuit mediaperspectief wellicht interessant is, vinden zij ook dat het beeld dat wordt geschetst vaak geen recht doet aan de diverse of breder gedeelde opinies binnen de Turkse gemeenschap (of breder, de Nederlandse samenleving). Volgens hen zouden de media dan ook meer hun best kunnen doen om een veelkleurig, en daarmee representatiever, beeld te schetsen.

"Ze moeten kijkcijfers trekken. Dus wat doen ze: ze gaan of extremen uitnodigen, of iemand die totaal een andere mening heeft dan de meeste Turkse Nederlanders." [Focusgroep jongeren]

"En het belangrijkste, wat je krijgt is dat de mensen die het hardst schreeuwen meer ruimte krijgen. Het zijn mensen die zich aan de flanken bevinden. En ik vind het een gevaarlijke ontwikkeling, want het overgrote deel van de

samenleving hoort in het midden. En dan zijn het die mensen die zich aan het uiterste bevinden, [die] als woordvoerder optreden en doen alsof ze een hele groep vertegenwoordigen.” [Focusgroep jongeren]

Volgens nagenoeg alle respondenten is de berichtgeving over Turkije in de regel eveneens negatief. Sommigen duiden de (politieke) ontwikkelingen in Turkije als negatief en vinden dat de Nederlandse media een correct beeld schetst. Ook twee Koerdische respondenten zijn deze mening toegedaan. Meerdere respondenten stellen zich echter kritischer op of geven aan zich aan de berichtgeving te storen. Zij brengen hiervoor verschillende redenen naar voren. Respondenten geven aan dat ze de berichtgeving over Turkije eenzijdig, onvolledig, ongenueanceerd dan wel te negatief vinden of menen dat er met twee maten wordt gemeten.

“Het nieuws over Turkije in Nederland klopt negen van de tien keer wel. Want het is daar een zootje en het gaat daar helemaal niet goed.” [TN21]

“Als de Nederlandse media berichten over Turkije vind ik dat tenenkrommend. Ik praat het absoluut niet goed, dingen zoals bijvoorbeeld het twitterverbod een paar jaar geleden... [Dat] is natuurlijk verschrikkelijk. Maar je moet dit soort maatregelen wel in een bepaalde context bekijken [...] Ik denk wel vaak: ‘Het kan wel iets genuanceerder.’” [TN28]

“Aandacht is selectief. Wanneer de politie in Frankrijk er op los slaat is er geen aandacht voor, als het in Turkije gebeurt, zeggen ze ‘Kijk hoe erg’.” [TN19]

Meerdere respondenten ervaren dat het mediadiscours rondom Turkse Nederlanders, moslims dan wel Turkije bijdraagt aan het vergroten van tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen. Dergelijke berichtgeving zou een negatieve invloed hebben op de wederzijdse beeldvorming en vooroordelen of stereotypen versterken. Sommigen geven aan dat zij door de berichtgeving zelf ook meer afstand ervaren van Nederlanders en dat het in die zin ook negatief van invloed is op de binding die zij ervaren met Nederland.

“Is het beeld wat in de Nederlandse media wordt geschetst, ook van invloed op jij je verbonden voelt met Nederland?” [interviewer]

“Ja, ik denk het wel, ja. Niet alleen voor de Turken, maar ook voor de moslims in Nederland. Je groeit steeds meer uit elkaar. [...] Zo worden de Turken en Nederlanders uit elkaar gedreven, puur door de media.” [TN17]

“De negatieve Nederlandse media hebben invloed op verbondenheid. Er is een Turks gezegde ‘Als je veertig keer tegen iemand zegt dat hij of zij dom is, dan gaat hij of zij zich na al die keren ook dom voelen.’ Dus als je iedere keer weer negatieve dingen over Turkije gaat zeggen, dan hebben de Nederlanders ook een slechte kijk en dan denk ik dat de Turkse mensen daar ook last van hebben.” [TN21]

Ook geven enkele respondenten aan dat zij het gevoel hebben dat zij zich in hun dagelijks leven vaak moeten verantwoorden voor hetgeen er in het nieuws bericht wordt, wat ze als vervelend ervaren. Tegelijkertijd zijn er respondenten die zich persoonlijk weinig van de berichtgeving aantrekken en aangeven dat het niet direct van invloed is op hun binding met Nederland. Ook merkt een jongere tijdens een focusgroep op dat hij het juist helemaal niet als vervelend ervaart dat hij wordt aangesproken op het nieuws. Hij ziet het als een kans om mensen te informeren en anderen wat ‘bij te leren’ vanuit het perspectief van een Turkse Nederlander. Een andere respondent meent daarnaast dat het polariserende effect dat zou uitgaan van de media genuanceerd dient te worden:

“Je krijgt een soort van beeld van de media. [...] [Maar] er zijn genoeg Nederlanders die naar een Turkse buurtsuper gaan en daar gewoon Turks brood kopen en Turks fruit en, weet ik veel, naar een Turkse kapper gaan. Ik denk dat het allemaal wel mee valt.” [TN20]

3.3.7. Nederlandse politiek

Politieke participatie wordt soms in verband gebracht met de mate waarin migranten zich oriënteren op de Nederlandse samenleving of geïntegreerd zijn, onder meer omdat politieke participatie wordt gezien als een belangrijk onderdeel van maatschappelijke participatie in het algemeen (CBS, 2012; Huijnck, 2017; Van der Heijden & Van Heelsum, 2010). In eerder onderzoek is geconstateerd dat de politieke participatie van Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond, waaronder ook Turkse Nederlanders, gering is in vergelijking met die van autochtone Nederlanders (e.g., Huijnck, 2017). De literatuur wijst erop dat dit te maken kan hebben met diverse factoren. Hoewel in het publieke debat soms wordt verondersteld dat identificatie met een herkomstland of met een bepaalde groep, bijvoorbeeld Turken of moslims, een belangrijke barrière vormt voor politieke en andere vormen van participatie, wijzen studies erop dat de relatie tussen identificatieprocessen en politieke participatie complex en niet eenduidig is (e.g., Kranendonk, 2018).

Met respondenten is tijdens het onderzoek ook gesproken over hun politieke betrokkenheid en participatie. Hoewel sommigen respondenten aangeven op de hoogte blijven van de politieke ontwikkelingen in Nederland en een aantal ook betrokken zijn bij een politieke partij op lokaal niveau, laten de meeste respondenten blijken zich slechts beperkt bezig te zijn met de Nederlandse politiek. Sommigen stellen dat dit komt omdat ze beperkt of geen vertrouwen te hebben in de Nederlandse politiek (*“er verandert toch niks”*; *“uiteindelijk is het toch allemaal hetzelfde”*) anderen stellen dat het simpelweg niet hun interesse heeft. Wel geven veel van de respondenten aan dat ze stemmen bij Nederlandse verkiezingen. Sommigen geven aan dit te doen uit gewoonte of omdat het hoort, anderen kennen een grotere waarde toe aan het stemmen. Er zijn ook respondenten die stellen niet te stemmen, bijvoorbeeld omdat ze er te weinig van af weten of omdat ze denken dat er weinig invloed van hun stem uitgaat (*“vroeger wel gestemd, maar het heeft niet geholpen”*).

Verschillende respondenten geven tijdens de gesprekken blijk van hun politieke oriëntaties. De invloed van de Nederlandse politiek op het maatschappelijk klimaat en de binding die respondenten ervaren met de Nederland kwam daarbij ook vaak ter sprake. De politieke voorkeuren lopen uiteen, van links naar meer rechts, van sociaal naar liberaal. Eén respondent geeft bijvoorbeeld aan zich het meest te herkennen in de Partij voor de Dieren, een ander geeft aan zich te kunnen vinden in het gedachtegoed van GroenLinks en de PvdA. Weer anderen stellen vertrouwen te hebben in DENK, en een laatste respondent geeft aan zich het meest te kunnen vinden in het liberale gedachtegoed van de VVD. De laatste respondent geeft echter aan niet op hen te kunnen stemmen, omdat hij het idee heeft dat zij een ‘assimilatie-discours’ voeren en bijdragen aan polarisatie in de samenleving. Hierbij wordt bijvoorbeeld verwezen naar uitspraken van de premier in de krant rondom de verkiezingen:

“En dat ‘normaal doen’ is niet gericht naar jou toe, het is gericht naar mij toe. [TN05]”

“Politici moeten echt opletten wat ze zeggen. Want de achterban kan het anders interpreteren. Als ik zeg “Minder Marokkanen”, ik weet wat Geert Wilders bedoelt, alleen sommige dwazen kunnen het anders oppikken. Als Rutte zegt “Oprotten”, ik weet wat ie bedoelt, want zo dom ben ik niet, maar sommige gasten kunnen het verkeerd oppakken. Dus ik vind dat ze echt op moeten letten wat ze zeggen, geldt voor iedereen. Dus ik vind dat politici op moeten letten wat ze zeggen. Dat ze verbinder moeten zijn en niet kwetsend.” [TN18]

Het politieke discours waarbij voortdurend in negatieve termen wordt gesproken over migranten en moslims raakt veel respondenten zeer. Het verwijt dat zij vanwege hun achtergrond minder loyaal of volwaardig burger zouden zijn doet voor sommigen ook afbreuk aan hun gevoelens van binding, zoals ook gesignaleerd in eerder onderzoek (vgl. Duyvendak, 2011; Ghorashi, 2006; Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak, 2011). Enkele respondenten laten blijken het gevoel te hebben dat meerdere politici en partijen bijdragen aan polarisatie in de samenleving. Waar het gaat om partijen komt de PVV komt naar voren, maar door enkelen wordt in deze ook DENK genoemd. Een ander stelt weer dat DENK juist de benodigde “weerwoorden” biedt.

“[DENK] staat dan op het Binnenhof, die zegt ‘Wij en zij, jullie Nederlanders doen tegen ons’. En dan denk ik ‘Dan maak jij die wij versus zij.’” [TN06]

In gesprekken met respondenten wordt de invloed van de politiek soms gecontrasteerd met die van het koningshuis. Sommigen noemen uit eigen beweging het koningshuis als juist een samenbindend element in de Nederlandse samenleving. Een respondent vond Juliana “een prachtig persoon” en ging jaarlijks met de Turkse vereniging naar Paleis Soestdijk voor Koninginnedag.

“Ik ben ook een trotse fan van bijvoorbeeld het Koninklijk Huis [...] zij representeren de eenheid van Nederland. Niet alleen ik, maar alle Nederlanders kunnen zeggen... [...] Het is ons koningshuis. Net als hoe ik trots ben op Atatürk, de vader der Turken. Ik ben trotser op Willem-Alexander dan op Erdoğan bijvoorbeeld, want Willem-Alexander representeert ook mij, vind ik. Want ik ben ook zijn onderdaan, in principe.” [TN05]

3.3.8. Verbondenheid met Turkije

Alle respondenten voelen zich enigszins verbonden met Turkije maar de mate waarin en de manier waarop varieert aanzienlijk. De meeste respondenten komen minstens één keer per jaar in Turkije voor familiebezoek en vakantie. Maar hoewel Turkije een favoriete – soms ook de enige - vakantiebestemming is en respondenten regelmatig het klimaat als een belangrijke attractie noemen, is het land voor respondenten veel meer dan dat; Turkije is voor respondenten verbonden met een heel scala aan menselijke contacten, plaatsen, herinneringen en associaties. Allereerst is Turkije het geboorteland van respondenten zelf of van hun ouders. Van alle respondenten is op zijn minst één ouder in Turkije geboren. Allen hebben er familieleden, soms ouders, schoonouders of een broer of zus, en vrienden wonen. Soms is de partner in Turkije geboren.

“Je hebt daar je familie wonen. Als ik daar mijn tantes en mijn ooms, mijn opa en oma weer zie, dan ben ik de gelukkigste jongen op aarde. Zodra ik afscheid moet nemen van ze, dat blijft altijd een emotioneel moment. Kom je weer terug naar Nederland, dan ben je blij dat je weer thuis bent, dan denk je ‘Eindelijk’. Moet je weer leven hier, het is heel dubbel.” [TN15]

Sommige respondenten die niet in Turkije zijn geboren zijn hebben er in hun jeugd een aantal jaren gewoond, een opleiding gevolgd of bezitten er een woning. Enkele respondenten zien zich in de nabije of verre toekomst in Turkije wonen. Andere respondenten zijn na een bestaan in Nederland naar Turkije verhuisd en vervolgens teruggekeerd naar Nederland, omdat het verblijf daar tegenviel.

De verbondenheid van respondenten met Turkije is dus veelomvattend en betekent niet automatisch dat ze Turkije als vaderland zien, zich met de Turkse staat vereenzelvigen of de Turkse regering steunen. Evenzo schrijven Huijnk en anderen dat een sterke Marokkaanse identificatie en gerichtheid op Marokko niet per definitie op een sterke verbondenheid met de Marokkaanse staat te wijzen, maar ook kan voortkomen uit binding met achtergebleven familie of de herkomststreek (Huijnk e.a. 2015, p.67). Veel respondenten uiten in meer of mindere mate kritisch over de Turkse regering, zoals blijkt uit de volgende paragraaf.

“Het betekent niet dat ik het Turks zijn onvoorwaardelijk zal steunen, of Turkije onvoorwaardelijk zou steunen, of Nederland onvoorwaardelijk zou steunen. Ik heb meer mijn eigen waarden, en als ik denk dat is in lijn met wat er gebeurt in Nederland of Turkije, dan oké, dan steun ik dat. Maar als ze dat niet doen, dan bekritiseer ik dat.” [TN14]

“Ik ben heel vaak gefrustreerd in hoe dingen in Turkije eraan toe gaan. En meestal als je gefrustreerd bent betekent juist dat je heel erg verbonden bent, want je wil juist dat het beter gaat met een land waar je zo erg gefrustreerd over bent. Ik ben ook heel erg gefrustreerd over Nederland, dus ik wil ook heel graag dat het hier beter gaat. Want als ik die verbondenheid niet had met Nederland zou het me ook niks boeien.” [TN20]

Een enkeling identificeert zich wel duidelijk met de Turkse staat:

“Turkse soldaten hè, het nationalisme, de Turkse vlag, de symboliek. Daar voel ik me heel erg verbonden mee. Als ik bijvoorbeeld een video zie van moeders en vaders die huilen omdat ze hun zoon hebben verloren tegen PKK-

strijders, dat doet me emotioneel heel wat. Maar als ik kijk naar hoe ze in Turkije autorijden, hoe ze in Turkije politiek bedrijven, ik vind dat onzin. Ik vind dat echt amateuristisch.” [TN05]

Dat verbondenheid met Turkije niet noodzakelijkerwijs identificatie met de Turkse staat betekent wordt ook duidelijk uit de interviews met Koerdische en Armeense respondenten. Een studente met een Koerdische achtergrond legt uit dat Turkije belangrijk is omdat de overige gezinsleden in Ankara wonen en voegt daaraan toe “Maar niet dat ik wat voel voor het land zelf, voor de vlag, voor de president.”

Enkele, vooral jongere, respondenten uiten ook kritiek op wat zij zien als een overmatige gerichtheid op Turkije. Ze begrijpen die niet goed en vinden die ook schadelijk voor sociale cohesie.

“Dat wat in Turkije gebeurt trekken ze zich meer aan dan dat wat hier gebeurt. Ik vind dat zorgelijk. Wij leven hier. Jij leeft hier en je hebt een goed leven hier, vind ik tenminste. Ze leven niet daar. Zij oordelen dat het daar goed is. Op vakantie is het altijd goed. Maar daar leven is een ander verhaal. [TN04]

ik vind het geen probleem dat je kijkt naar Turkse series, Turkse zenders, Turkse media, Turkse muziek, helemaal geen probleem. Maar als je dat exclusief zo doet, en echt niet meekrijgt wat speelt er eigenlijk in Nederland, de politiek hier niet bijhoudt, of Nederlandse kranten leest dan kan je ook veel minder gesprekken aangaan met mensen in Nederland. Als je het alleen maar hebt over Turkije, of over, wat speelt binnen de Turkse gemeenschap, of, ja, dan werkt het ook niet heel erg uitnodigend voor anderen om gesprekken aan te gaan met jou, want je hebt geen gedeelde dingen meer.” [TN14]

3.3.9. Politiek van Turkije

De verbondenheid met Turkije van respondenten betekent niet een onvoorwaardelijke steunbetuiging. Wel brengt deze vaak met zich dat respondenten de situatie in Turkije volgen en dat ze graag willen dat Turkije zich in positieve zin ontwikkelt. Wat respondenten daaronder verstaan kan verschillen al naar gelang hun politieke voorkeur. Voor veel respondenten is de Turkse politiek een thema dat hen bezighoudt en emotioneel raakt. Dat bleek onder andere uit de focusgroepen, waar deelnemers stevige uitspraken deden of in heftige discussies verwickeld raakten. Respondenten geven aan dat ze zelf ook kritiek op de Turkse regering hebben, maar voelen soms de behoefte om Turkije en de regering Erdoğan te verdedigen tegen wat ze zien als overmatige kritiek. Dit komt enerzijds door de kritiek in de Nederlandse politiek en media, anderzijds door het feit dat ze op het handelen van de Turkse regering worden aangesproken, waarbij ze ook geconfronteerd worden met de veronderstelling dat ze die wel zullen steunen.

De betrokkenheid van Turkse Nederlanders bij de Turkse politiek is tijdens (groeps)interviews ter sprake gebracht. Daarbij is ook gesproken over de participatie van Turkse Nederlanders aan het referendum rondom de Turkse grondwetwijziging (2017) en recente presidents- en parlementsverkiezingen (2018). Bij de eerste was de voornaamste inzet een omschakeling van een parlementaire naar een presidentiële regeringsvorm. Een kleine 71 procent van de Turks-Nederlandse stemmers stemde voor de gewijzigde grondwet van president Erdoğan. Dit cijfer is betrekkelijk, gezien een kleine 47 procent van de kiesgerechtigde Turkse Nederlanders de moeite nam om naar de stembus te komen (NOS, 2017). Ofwel, meer dan de helft onthield zich van een stem. Het opkomstpercentage tijdens de recente presidents- en parlementsverkiezingen was met bijna 46% vergelijkbaar (Kester, 2018). Hierbij kregen de AKP en president Erdoğan de meeste stemmen. Hoe de houding van de niet-stemmers zich verhoudt tot die van de stemmers is de vraag. In ieder geval kan er niet van worden uitgegaan dat de stemmers representatief zijn voor de gehele Turks-Nederlandse-gemeenschap.

In het maatschappelijk debat was de participatie van Turkse Nederlanders in het referendum en verkiezingen als ook hun keuze een veelbesproken onderwerp. Daarbij werd dit meer dan eens beschouwd als een teken dat er binnen de Turkse-gemeenschap sprake zou zijn van een gebrek aan binding met of loyaliteit aan Nederland. Voor sommigen zouden incidenten rondom de verkiezingscampagne in 2017, zoals de protesten van groepen Turkse Nederlanders in Rotterdam naar aanleiding van het gedwongen vertrek van de Turkse minister van Familiezaken

Kaya, deze gebrekkige binding alleen maar bevestigen. Maar wat zijn eigenlijk de motieven van Turkse Nederlanders om wel of niet te stemmen? Deze vraag hebben we voorgelegd aan de respondenten.

Hoewel slechts weinig respondenten aangeven sterk betrokken te zijn bij de Turkse politiek, geeft een aanzienlijk gedeelte wel aan te hebben gestemd tijdens het referendum rondom de grondwet of de presidents- en parlementsverkiezingen. De redenen die hiervoor worden opgevoerd lopen uiteen. Deze zijn onder andere dat het een plicht is, dat de mogelijkheid er is, een gevoel van verbondenheid met Turkije, het gegeven dat familie er woont, tevredenheid met wat Erdoğan in het land tot stand heeft gebracht of juist de wens voor een politieke koerswijziging:

“Ik voel mij fijn in beide landen. Daarom vind ik ook dat ik ook wat mag zeggen over die verkiezingen. Dat ik in Nederland mag stemmen en ook in Turkije mag stemmen.” [TN17]

“Ik wil het beste voor mijn familie.” [TN11]

Enkele referendum-stemmers die negatief stonden tegenover de voorgestelde grondwetswijziging leggen uit dat de mogelijkheid om naar de stembus te gaan voor hen dilemma's met zich meebracht. Zo stelt één van deze respondenten:

“Mensen die in het land leven moeten zelf kunnen kiezen wat ze willen, wij wonen hier en hebben eigenlijk het recht niet om voor hen te kiezen.” [TN02]

Maar, zo stelt ze, haar familie leeft in Turkije en maakt zich zorgen over de politieke ontwikkelingen in het land. De situatie in het land is wel direct van invloed op hen. Daarom heeft ze uiteindelijk toch besloten op te stemmen. Een ander vraagt zich af:

“...heb ik wel het recht om te beslissen hoe zij daar gaan leven?” [TN14]

Hij voegt hier aan toe:

“Maar goed, dan denk ik... ik heb een bepaald ideaalbeeld, als ik ervoor kon zorgen dat dat land daar zich kan gaan bewegen naar mijn ideaalbeeld, dan wil ik dat wel doen.” [TN14]

De laatste respondent geeft aan dat hij eigenlijk fel gekant is tegen het stemmen in Turkse verkiezingen, maar dat het ging om zo'n ingrijpende kwestie dat hij het van belang vond om te stemmen:

“Maar ik ben echt fel op tegen, en dat is ook het tegenstrijdige met wat ik zeg. Want ik vind dat Turkse Nederlanders dus niet moeten stemmen over Turkije.” [TN27]

Respondenten die niet hebben gestemd geven het feit dat zijzelf niet woonachtig zijn in Turkije aan als reden. Enkelens geven ook aan geen vertrouwen te hebben in een eerlijk verloop van verkiezingen of in het algehele politieke systeem.

“Het is heel mooi. Zij willen allemaal iets voor hun land betekenen. Je krijgt het recht om te stemmen, maar waarom zou ik moeten beslissen. Laat die mensen lekker zelf beslissen.” [TN11]

“Ik heb daar ook heel erg veel discussies over gehad met andere Turkse Nederlanders. Ik stem bijvoorbeeld niet op de verkiezingen in Turkije. Ik mag wel stemmen, ik heb een Turkse nationaliteit ook. Maar ik vind dat als jij hier leeft in Nederland jij absoluut geen zeggenschap hebt over de politiek in een ander land. Hoezo zou ik mogen mee beslissen over beleid dat in Turkije gevoerd moet worden?” [TN06]

“...doe ik niet, want het is heel corrupt. Ik heb geen partij waar ik op wil stemmen. Ik ben dus een bewuste niet-stemmer. Dat andere Turkse Nederlanders wel stemmen vind ik gek. Het is makkelijk praten en je hebt een mening, maar je woont er niet. Ik vind het eigenlijk gek dat wij mogen stemmen.” [TN28]

Door het overgrote merendeel van zowel de stemmers als niet-stemmers wordt het idee dat de stembusgang iets zegt over de loyaliteit van Turkse Nederlanders naar Nederland van de hand gewezen. Enkele respondenten uiten zich echter wel kritisch over Turkse Nederlanders die zich uitsluitend op de Turkse politiek en verkiezingen oriënteren en voorbijgaan aan de politiek en verkiezingen in Nederland:

“Als ik daar stem, ben ik niet perse minder loyaal. Ik denk dat het genuanceerd is. Ik ken ook Turken die alleen maar met daar bezig zijn, met de Turkse politiek. Er wordt weleens gezegd ‘ga dan terug naar je eigen land’ en daar kan ik me soms ook wel in vinden. Ik denk dan: je bent helemaal niet betrokken bij de samenleving, dat is niet goed. Maar ik denk niet dat het je op zich minder loyaal maakt aan Nederland. Het een sluit het ander niet uit.” [TN28]

“Ik heb ook gestemd voor de verkiezingen [...] Ik werk. Ik betaal mijn belasting. Als een omaatje over moet steken dan help ik haar graag. Snap je? Hoe kom je erbij dat dat mijn loyaliteit...” [TN20]

“Kijk, wat mij betreft hoef je ook niet een fundamentele keuze te maken tussen het ene en het andere land. [...] Het sluit elkaar helemaal niet uit, maar het kan zijn dat er concreet op een gegeven moment wel, laat ik zeggen, worstelingen plaatsvinden. [...] Maar ik denk dat je daar toch wel heel nuchter in moet blijven. Wat mij betreft is dat geen probleem. Ik vind dat niet getuigen van een duale loyaliteit [...] Ik vind dat een logisch gevolg van mensen die geëmigreerd zijn en hier kinderen hebben gekregen. Maar ik vind ook wel dat mensen absoluut naar Nederland toe, en aan de Nederlandse constitutie en rechtstaat... maar ook gewoon naar de samenleving en aan elkaar verplicht zijn, om zich in te spannen om spanningen daar niet hier te manifesteren.” [TN31]

Tot slot is met respondenten ingegaan op de beleving van incidenten rondom het Turkse referendum: het overheidsingrijpen bij de komst van minister van Familiezaken Kaya en de rellen in Rotterdam. Diverse respondenten vinden dat de situatie door de Turkse overheid moedwillig op de spits werd gedreven en geven aan begrip te hebben voor de Nederlandse reactie. Sommigen zijn een andere mening toegedaan en vinden dat anders op de komst gereageerd had kunnen worden.

“Ik was echt kwaad. Ik dacht dit kan niet. Ik vind ook dat de minister dat ook verkeerd heeft gedaan. Als je weet dat het niet kan, waarom kom je dan? [...] Zij zorgt voor het conflict. Ik vind het totaal verkeerd. Had ze nooit moeten doen.” [TN04]

“Ik [vond] de agressiviteit waarmee dus de Turkse overheid ook per se haar zin wilde doordrukken stuitend.” [TN31]

“Heel erg, echt heel erg. Want volgens mij is iedereen welkom in Nederland toch.” [TN08]

Ook zijn enkele respondenten van mening dat politieke motivaties een hoofdrol hebben gespeeld bij het optreden van zowel de Turkse als Nederlandse overheid. Ze verwijten politici in beide landen het conflict hoog op te hebben gespeeld voor electoraal gewin, dit ten koste van de Turkse Nederlanders. Turkse Nederlanders werden hierdoor tussen twee vuren gezet en in negatief daglicht gesteld. Een respondent vindt dat de Turkse politiek meer rekening moet houden met de moeilijke positie waarin ze Turkse Nederlanders plaatsen.

“Dan zie je dat het ideaal was, voor beide partijen, zowel voor Turkije als voor Nederland. De verkiezingen waren in aankomst. Rutte zei ‘We laten niet met ons spelen’. Erdoğan zei ‘Zie je wel, wij in Europa worden anders bejegend’. Allebei hebben grote winst gekregen onder hun achterban...allebei zijn ze erop vooruitgegaan, allebei hebben de verkiezingen gewonnen.” [Focusgroep jongeren]

“Maar ik vond het jammer dat de politici eigenlijk de situatie gebruikten voor hun eigen gewin. Allebei, Erdoğan die ondanks dat hij wist dat de minister niet welkom was daar, toch een minister daarheen stuurde. Want met het

vliegtuig lukt het niet, dan maar via Duitsland met de auto, want dan kan je ze niet tegenhouden. Dus ook provocatie natuurlijk. En in Nederland was er ook provocatie: 'Dan sturen wij de politie daarop af, en dan gaan we die mensen daar intimideren'." [TN14]

Respondenten begrijpen dat er in de samenleving weinig begrip was voor de rellen die hierop volgden, nagenoeg alle respondenten uitten zelf ook hun onbegrip. Hoewel het recht om te protesteren wordt onderschreven, hekelen ze de wijze waarop de situatie in Rotterdam uit de hand liep. Het draagt volgens hen negatief bij aan 'wij-zij' gevoelens in de samenleving. Sommigen geven ook aan dat zij het erg vervelend vinden dat zij zich door dergelijke incidenten in hun omgeving worden aangesproken en zich als Turkse Nederlander moeten verantwoorden voor iets waar zijzelf niks mee te maken hebben. Ze worden als onderdeel van dezelfde groep gezien; hun omgeving veronderstelt bepaalde opvattingen bij respondenten op basis van wat ze in het nieuws gezien hebben.

"Kijk, je kan de straat op gaan maar gedraag je dan ook. Hou je wel aan de regels en laat echt gewoon zien van wij protesteren en wij doen geen gekke dingen. Geef het goede voorbeeld." [TN08]

"Ik begrijp dan dat de Nederlanders hier dat niet gaan begrijpen, wat er allemaal gebeurt en waarom ze dat doen. En dan ontstaat er onbegrip en dan... Ja, ze hadden beter... Als ze het niet eens zijn met iets, mogen ze natuurlijk wel protesteren. Maar dan is de procedure volgens mij dat je het gaat aanvragen en dat je dan een keer gaat demonstreren [...] Als je volgens de regels dingen doet, dan denk ik dat de Nederlanders dat beter kunnen begrijpen." [TN 30]

"De dag erna werd het toen gevraagd aan mij van wat ik ervan vond. Dus ik zei, ik denk; ja, wat kan ik ervan vinden? Ik ben sowieso nooit een voorstander van een rel." [TN06]

Respondenten hebben ervaren dat de politieke tegenstellingen in Turkije ook de verhoudingen tussen Turkse Nederlanders onderling hebben beïnvloed. Tegengestelde meningen over en reacties op de Turkse coup poging en het presidentiële referendum hebben scheidslijnen tussen Turkse Nederlanders laten zien en verscherpt. De spanningen tussen Turkse Nederlanders onderling lijken afgenomen te zijn, maar de respondenten zijn zich vrijwel allemaal wel bewust van de onderlinge verschillen. De spanningen onder Turkse Nederlanders zijn voor vrijwel alle respondenten een factor die hun welbevinden negatief beïnvloed heeft.

"Ik vind dat ook heel erg jammer van de Turkse bevolking, dat ze zo verdeeld zijn. Want in de media wordt het wel heel vaak geschilderd als een eenheid, maar de Turkse bevolking is verdeeld als ik weet niet wat." [TN18]

"We hebben natuurlijk die Turkse kliklijn gehad in Nederland, dus dat laat wel de verbondenheid zijn met de Turken onderling hier. We vertrouwden elkaar bijna zelf niet eens meer. [...] Dus de verbondenheid, we houden van elkaar, maar onze ideeën verdelen ook elkaar. [...] Turken zijn in hun ideologieën, religie, politiek net hoe zoals ze voetballiefhebbers zijn, tot de dood." [TN19]

"Ik hoorde van iemand, dat vrienden onderling over mij hebben gesproken, dat ik een Atatürk-fan ben. De ene heeft gezegd dat ik een goddeloze ben en de ander heeft gezegd dat ik een fascist ben." [TN15]

De impact is het grootst voor degenen die onderdeel zijn van de Hizmet/Gülen-beweging. Een respondent zegt bang te zijn dat de identiteit van zijn familie doorgegeven wordt aan de Turkse overheid. Een ander heeft het advies gekregen niet met mensen van de beweging te praten, maar slaat dat advies in de wind.

"Er zijn mensen die tegen Gülen-sympathisanten zijn. Mensen waarmee mijn ouders jarenlang bevriend zijn, hebben mijn ouders verlinkt. Het was een hechte band, maar die band is nu op een hele nare manier beëindigd. Sindsdien kunnen we niet naar Turkije. [...] Turkse gemeenschap is in mijn hoofd gesplitst in tweeën." [TN22]

Een deel van de respondenten zegt geen spanningen te hebben ervaren. Anderen hebben in de directe omgeving vijandige reacties over en weer meegemaakt. Sommige respondenten mijden het onderwerp Turkse politiek, om

niet in ongemakkelijke situaties terecht te komen. Een respondent die in tegenstelling tot haar echtgenoot geen voorstander is van Erdoğan zegt dat ze daar noch met hem noch met anderen over spreekt:

“We hebben er bewust voor gekozen om het er niet over hebben. De een is voor CHP, andere AKP, andere niets. We hebben respect voor elkaars gedachtegang. We hebben het dus niet over politiek.” [TN11]

“Ik merk het niet qua ruzie, er is nooit een ruzie geweest. We hebben er wel over gepraat en gemerkt dat we op verschillende lijnen staan. Wel gemerkt dat het de banden heeft beïnvloed. Voorheen konden we over alles met elkaar praten, nu moeten we het beperken. [...] Vooral ook omdat je hoort dat mensen verraden worden en daardoor dan het land niet meer in kunnen. Daarom probeer ik wel niet overal uit te stralen ik ben een tegenstander van de regering want ik hoef niet op die lijst van mensen die opgepakt worden zodra ik Turkije binnenkom.” [TN23]

3.3.10. Turkse media

Mediagebruik kan een indicatie geven van de oriëntatie van migranten op de Nederlandse samenleving en het eigen herkomstland. Turkse Nederlanders zouden zich relatief sterk oriënteren op de eigen groep (Geelhoed & Staring, 2015), en ook veel naar media uit het land van herkomst kijken (SCP, 2012). Maar zegt dat ook iets over binding? Respondenten zijn bevestigd naar hun gebruik van Turkse media en in hoeverre zij van mening zijn dat een gerichtheid op Turkse media de binding met Nederland beïnvloed.

Diverse van de respondenten geven aan zich – wederom in meer of mindere mate – op de hoogte te stellen van de berichtgeving in Turkse nieuwsmedia. Meestal spreken de respondenten in algemene termen over “de media”, daarnaast noemt een enkeling TRT, CNN Turk en NTV. Respondenten die zelf geen televisie kijken krijgen bij en via familie en vrienden toch veel mee van de berichtgeving. De meningen over Turkse nieuwsmedia zijn verdeeld. Diverse respondenten zijn van mening dat de onafhankelijke journalistiek in Turkije door politieke ontwikkelingen in het geding is gekomen of dat een pluriform medialandschap ontbreekt. Anderen zijn weer van mening dat Turkse nieuwsmedia vaak een eerlijkere of meer diverse weergave bieden van de werkelijkheid dan de Nederlandse. Anderen staan weer kritisch tegen zowel de Nederlandse als Turkse media:

“[Van] het Turkse nieuws merk ik wel dat het gewoon echt nieuws is [...] In het Nederlandse nieuws dan zie je niet alles. Laten ze echt een plaatje zien of kleine dingetjes.” [TN08]

“De Turkse media in Turkije vind ik heel erg slecht op dit moment. Heel simpel, is heel erg gekleurd [...] De pluriformiteit in Turkije op de tv is verdwenen [...] Dus je kan niet veel meer vergelijken.” [TN05]

“Als ik echt Nederlandse nieuws ga kijken dan wordt er wel nieuws gegeven vanuit één visie [...] Als je naar de Turkse zenders kijkt, daar heb je er zoveel verschillen in. De ene denkt echt extreem rechts, de ander denkt extreem links, de ander denkt heel religieus, dus je kunt toch wel je eigen draai daar in vinden [...] Ik zie daar toch nog wel grote verschillen. De een denkt toch echt anders over dingen dan de ander. En die verschillen zie je dan toch wel wat groter in de Turkse media [dan in de Nederlandse].” [TN15]

Aan respondenten is gevraagd of zij het idee hebben dat Turkse Nederlanders (te) sterk gericht zijn op Turkse media en of zij ervaren dat dit een negatieve invloed heeft op de binding met de Nederlandse samenleving. Wederom zijn de antwoorden divers. Een enkeling is van mening dat er inderdaad sprake zou zijn van een sterke gerichtheid op de Turkse media en denkt dat dit de binding niet ten goede komt. Daarbij gaat het vooral om hoe er soms in Turkse berichtgeving negatief over Nederland zou worden gesproken; als voorbeeld wordt wederom de berichtgeving over het incident rondom minister Kaya genoemd. Een ander is van mening dat Turkse Nederlanders meer open mogen staan voor Nederlands nieuws, maar geeft aan dat het feit dat sommigen hier niet voor open staan ook te maken heeft met de negatieve berichtgeving; of dat van invloed is op de binding blijft in het midden. Weer een ander geeft aan dat het kijken naar Turkse media op zichzelf niet veel uitmaakt, maar

dat het wel belangrijk is om ook de Nederlandse nieuwsmedia in de gaten te houden “om meer mee te krijgen wat er gebeurt in het land waar ze wonen”.

3.3.11. Verbondenheid met Turkse Nederlanders

Respondenten voelen zich door hun Turkse identificatie verbonden met andere Turkse Nederlanders: familieleden, vrienden, buurtgenoten, collega's of bekenden. Ze ontmoeten andere Turkse Nederlanders bij een vereniging, in de moskee of in een Turkse lounge. Bij hen vinden ze verschillende aspecten van het Turks-zijn terug: een gedeelde taal, een gedeelde cultuur, een gedeeld referentiekader. Ze identificeren zich met andere Turkse Nederlanders, met wie ze de dubbele binding met de Nederlandse en Turkse identiteit gemeen hebben, evenals ervaringen met discriminatie en vooroordelen. De contacten met andere Turkse Nederlanders zijn een factor die het welzijn van veel respondenten bevordert en in die zin hun gevoel van verbondenheid met Nederland ook kan versterken. De Turkse identificatie van respondenten brengt bindingen in Nederland met zich mee, bijvoorbeeld met buurtgenoten, maatschappelijke organisatie of economisch leven.

Een respondent legt uit waarom hij zich thuis voelt in een Turkse uitgaansgelegenheid, namelijk omdat hij met andere Turkse Nederlanders allerlei ervaringen deelt: een manier van met elkaar omgaan, bepaalde gezinsverhoudingen, discriminatie.

“Met Nederlandse vrienden in een ander café spreek je meer uit rationaliteit en heb je oprechte discussies met elkaar. En daar ben je het eens of niet mee eens. Maar als je naar die Turkse café's of lounges gaat, de manier hoe je met vrienden daar om gaat, daar zit veel meer emotie en passie in. De emotie en de verbondenheid die je met elkaar voelt is een soort broederschap [...] Wat [een vriend] in zijn leven heeft meegemaakt sluit heel erg aan op wat ik heb meegemaakt in mijn leven: een strenge vader, moederskindje. Wel slim zijn, maar toch niet als slim gezien worden door een maatschappij, bijvoorbeeld door opmerkingen zoals van Rutte “Ga jij maar weg.” Dat we daar toch allemaal beïnvloed door raken. Jij weet waar ik vandaan kom en ik weet waar jij vandaan komt.” [TN18]

Sommige respondenten uiten zich ook enigszins kritisch op het feit dat een deel van de Turkse Nederlanders vooral met andere Turkse Nederlanders omgaat en in die zin naar binnen gekeerd is. Een respondent spreekt in dit verband van “zelfsegregatie” en haalt het Turkse gezegde aan “een Turk heeft geen andere vriend dan een Turk”. Mensen die zich alleen met Turkije en de Turkse gemeenschap bezighouden hebben weinig om over te praten met anderen.

“Je merkt toch dat zij gewoon hun eigen gemeenschap hebben, alleen maar Turken. En als Nederlander zijnde weet je hoe moeilijk het is om in die gemeenschap te komen. Je ziet ook heel vaak dat Turken alleen met Turken samen. En nooit echt met Nederlanders samen.” [TN17]

De zogenaamde “interne gerichtheid” van Turkse Nederlanders op Turkse gemeenschappen in Nederland blijkt ook uit onderzoek door het Sociaal Cultureel Planbureau (Huijnk e.a., 2015; Huijnk en Andriessen, 2016). Sunier en Landman wijzen er in de context van Turkse islamitische organisaties op dat interne solidariteit en cohesie niet per definitie een teken van gebrekkige integratie zijn. Zij betogen dat netwerken en organisaties van Turkse Nederlanders onderdeel van het maatschappelijk middenveld zijn, waarbij de aandacht voor de verbinding met de omringende samenleving kan variëren (Sunier & Landman 2014, zie voor de relatie tussen zelforganisaties van migranten en integratie Vermeulen en Penninx 2000, Penninx en Schrover 2001, Rijkschroeff en Duyvendak 2004).

Het is bekend dat Turkse Nederlanders, meer dan anderen met een migratieachtergrond, een hoge organisatiegraad kennen. Dit uit zich in een relatief groot aantal Turkse zelforganisaties, van religieuze, sociale of politieke aard. In de interviews geven respondenten aan dat ze op enig moment in hun leven in aanraking zijn geweest met deze organisaties. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om lidmaatschap van een linkse of nationalistische Turkse vereniging, verbondenheid met de Gülen-Hizmet-beweging of het bezoeken van een moskee van Diyanet of Milli Gorus. De identificatie van een of meerdere van deze stromingen wordt door de respondenten vaak

gebracht als een vanzelfsprekend, maar niet dominant onderdeel van hun leven. De invloed hiervan op de verbondenheid met Nederland is niet eenduidig.

3.4. Handelingsperspectieven

Respondenten zien over het algemeen geen fundamentele problemen in hun eigen binding met Nederland, en vaak ook niet in die van anderen. Tegelijkertijd stellen vele van hen dat hun verbondenheid met Nederland versterkt zou kunnen worden. De belemmeringen die respondenten signaleren liggen op meerdere, deels samenhangende terreinen: discriminatie, vooroordelen, politiek klimaat, publiek debat en berichtgeving en beeldvorming in de media. Desgevraagd zoeken respondenten de mogelijkheden voor verbetering ook op deze terreinen. Zij zijn zich ervan bewust dat er geen gemakkelijke oplossingen zijn. Er is ten aanzien van dit onderwerp ook een zeker pessimisme bij respondenten te bespeuren; respondenten dichten de overheid en andere instanties deels weinig wil of weinig vermogen toe om een daadwerkelijke verandering in gang te zetten.

Respondenten pleiten voor een effectieve aanpak van racisme en discriminatie. Ze zijn van mening dat politiek en overheid ook duidelijker stelling zouden moeten nemen tegen discriminatie.

“Dan moet je niet zeggen ‘Hij moet zich invechten’. [...] Bijvoorbeeld, je kunt sollicitatieprocedures anonimiseren, dat je de naam niet ziet. Dat in ieder geval iemand uitgenodigd wordt bij overheidsinstellingen. Je bent toch [de] overheid, geef maar het goede voorbeeld.” [TN20]

“Belangrijkste vind ik ook voor mijn kinderen, discriminatie op de arbeidsmarkt. Anoniem solliciteren, daar pleit ik niet voor. Ik heb wel gesolliciteerd, maar als je op gesprek komt word je alsnog afgewezen, als je een Turk of Marokkaan of moslim bent. Dus als er signalen zijn en er is ook echt bewijs dat iemand dat doet, dan moet dat aangepakt worden. Maar dat wordt niet gedaan, weten we zelf ook wel.” [TN18]

Respondenten zijn daarnaast van mening dat de Nederlandse politiek duidelijk zou moeten uitspreken dat Turkse Nederlanders volwaardige burgers zijn, met hun Turkse achtergrond. Alleen op deze manier kunnen ze tegenwicht bieden aan de Turkse politiek, die de Turkse Nederlanders ook aan zich wil binden. Diversiteit en etniciteit zouden door politici niet gebruikt moeten worden om electoraal te scoren.

“Er moet dus erkenning, een sterkere erkenning komen [...] Ik bedoel een sterk signaal ‘Jullie horen ook bij ons, wij willen dat jullie erbij horen’. [...] Dat narratief van de Turkse regering is ‘Ze moeten jullie niet’. Dat moet je ook kunnen, willen ontkrachten. Of in ieder geval ervoor te zorgen dat er geen signalen worden uitgezonden die weer kunnen gebruikt worden om dat narratief te versterken.” [TN14]

“ik vind dat politici op moeten letten wat ze zeggen. Dat ze verbinder moeten zijn en niet kwetsend.” [TN18]

Om Turks-Nederlandse jongeren een beter plaats te geven in de samenleving verdient onderwijs aandacht, volgens respondenten. Met name jongeren zien hier ook een rol voor ouders, die meer betrokken bij hun kinderen zouden moeten zijn, maar ook de overheid zou ouderparticipatie moeten stimuleren. Het tegengaan van segregatie is nodig zowel om gelijke kansen te creëren als om vooroordelen tegen te gaan.

“Ik ben tegen zwarte scholen. Ik heb zelf op een zwarte school gezeten, ik heb het geluk dat ik een beetje pienter was, maar er zijn heel veel mensen blijven haken. Is echt zonde. Ik heb ook in een zwarte wijk gewoond. Vermijd dat. Zet niet alle sociale woningen in één wijk. Verspreid het over de stad. Ik woon nu hier, mijn kinderen komen nauwelijks een Turk tegen hier. Ja, misschien haar nichtje aan de overkant. Op school ook, 90% is wit.” [TN18]

“Ouders moeten meer weten over Nederland, en die moeten het hun kinderen leren. Niet elk kind gaat dat zichzelf leren.” [Focusgroep jongeren]

De respondenten zien ook graag een andere berichtgeving in de media over Turkije, islam en Turkse Nederlanders.

“Normale mensen uitnodigen, zodat een normaler dialoog ontstaat” [Focusgroep jongeren]

“Ik denk dat er meer programma’s moeten komen bijvoorbeeld waarin een knalblonde presentator met blauwe ogen en bijvoorbeeld een vrouw met een hoofddoek ernaast het Shownieuws presenteren” [Focusgroep mannen]

Daarnaast pleiten respondenten voor ontmoeting tussen mensen met verschillende achtergronden.

“Het [is] belangrijk dat we voor elkaar openstaan. Ik denk dat dat gewoon al op de basisschool aan de kinderen geleerd moet worden. Want als we zo naar de wereld kijken, dan merken we dat er islamofobie is, en dat mensen zich meer vijandig gaan voelen tegen deze populatie. Dus ja, wat kan daar aan gedaan worden, dat is natuurlijk een cruciale vraag. Maar ik denk dat het belangrijk is dat we vragen stellen ‘Hé hoe zit dat, hoe kijk jij daarnaar?’ Dat vind ik wel heel belangrijk. Dat we gewoon open zijn in communiceren.” [TN30]

“Maar ook dat de maatschappij in die moskee komt, en dat er vanuit de moskee naar de maatschappij wordt geleefd. Dat het normaal is dat je vanuit die moskee bijvoorbeeld cursussen kan krijgen” [Focusgroep vrouwen]

“Dus wat is de oplossing, de oplossing is: met elkaar praten. En praten is denk ik het grootste goed wat wij als de mens hebben, dat maakt ons anders dan dieren. Dus ik denk dat we daarin vooral de oplossing moeten zoeken. Wie ben jij, waar kom je vandaan, waar komen je ouders vandaan, hoe komen je ouders hier terecht” [Focusgroep mannen]

4

Conclusie

4.1. Binding met Nederland

Het onderzoek naar de verbondenheid van Turkse Nederlanders met Nederland levert een heterogeen en meerdimensionaal beeld op, waarbij ervaringen en percepties van respondenten uiteenlopen. Desalniettemin kan geconcludeerd worden dat de respondenten die voor dit onderzoek zijn gesproken zich verbonden voelen met Nederland. Binding met Nederland komt op allerlei manieren tot stand: respondenten zijn er opgegroeid, hebben er hun gezin en familie, vrienden en activiteiten, ze wonen er, leven er, werken of studeren. Net als andere Nederlanders zijn ze meer of minder tevreden over verschillende aspecten van hun bestaan. Ze waarderen de manier waarop Nederland georganiseerd is, de goede voorzieningen, waarden als vrijheid, gelijkheid, openheid. Respondenten zijn van mening dat ze volwaardig burger van Nederland zijn en tegelijkertijd ook Turks. Velen noemen zich met enige trots “Turkse Nederlanders”. De uitkomsten van het onderzoek zijn in lijn met eerder kwantitatief en kwalitatief onderzoek onder Turkse Nederlanders zoals van Geelhoed en Staring, 2015, Huijnk e.a. 2015, Staring e.a., 2014 en Verkuyten, 2006.

De interviews en focusgroepen laten de nuances en ambivalenties zien in de bindingen van mensen. Zo worstelen sommige in Nederland geboren respondenten wel met de vraag wie ze zijn en waar ze thuis horen. De levensverhalen van respondenten maken inzichtelijk dat processen van binding en identificatie grillig en onvoorspelbaar verlopen. Sommige respondenten kiezen op enig moment voor een leven in Turkije, om later een keuze voor Nederland te maken. Soms maken ze hierin ook heel andere keuzes dan gezinsleden.

4.2. Dubbele binding

Alle respondenten voelen zich zowel verbonden met Nederland als met hun Turkse identiteit. Deze meervoudige bindingen met zowel Nederland als Turkije zijn voor velen vanzelfsprekend, hoewel niet altijd onproblematisch. In het publiek debat wordt de kijk op deze bindingen regelmatig verengd tot een vraag naar loyaliteit aan Nederland. Dit doet echter geen recht aan de ervaringen van respondenten. Respondenten vinden dat verbondenheid met het één niet ten koste hoeft te gaan van verbondenheid met het ander. De respondenten die we spraken willen niet gevraagd worden afstand te doen van hun bindingen met Turkije; ze willen niet hoeven te kiezen.

De mate waarin en de manier waarop respondenten zich als Turks identificeren varieert en ook de verbondenheid met Turkije komt op allerlei manieren tot stand, niet in de laatste plaats via familieleden die er wonen. De Turkse identiteit van respondenten is weliswaar gerelateerd aan het land Turkije, maar omvat meer dan dat: taal, cultuur, godsdienst, normen en waarden, vormen van organisatie en maatschappelijk leven, net zoals dat het geval is met de verbondenheid met Nederland.

Respondenten voelen zich door hun Turkse identificatie verbonden met andere Turkse Nederlanders: familieleden, vrienden, buurtgenoten, collega's of bekenden bij moskee of vereniging. Daar vinden ze verschillende aspecten van het Turks-zijn terug: een gedeelde taal, gedeelde cultuur, een gedeeld referentiekader. Ze identificeren zich met andere Turkse Nederlanders, met wie ze de dubbele binding met de Nederlandse en Turkse identiteit gemeen hebben, evenals ervaringen met discriminatie en vooroordelen. De contacten met andere Turkse Nederlanders zijn een factor die het welzijn van veel respondenten bevordert en in die zin hun gevoel van verbondenheid met Nederland ook kan versterken.

Respondenten hebben op allerlei manieren banden met Turkije. Iedereen heeft er familieleden wonen. Ook degenen die er niet geboren zijn hebben er soms een aantal jaren gewoond, een opleiding gevolgd of bezitten er een woning. Anderen hebben via familieleden of vrienden die er wonen of dankzij vakantie regelmatig contact. De meeste respondenten komen minstens één keer per jaar in Turkije. Sommigen zien zich in de nabije of verre toekomst in Turkije wonen. Anderen zijn na een bestaan in Nederland naar Turkije verhuisd en zijn vervolgens teruggekeerd naar Nederland, omdat ze zich daar meer thuis voelden.

Een Turkse identificatie en een verbondenheid met Turkije betekent niet automatisch een identificatie met de staat Turkije. De deelnemers verschillen in hun mate van identificatie met staat en politiek van Turkije en de mate waarin ze kritisch afstand nemen, net zoals kritiek op Nederland ook opgevat kan worden als een teken van verbondenheid in plaats van disidentificatie. Sommigen zijn ook kritisch over de houding van Turkse Nederlanders, omdat die teveel gericht zouden zijn op Turkije en hun Turkse sociale contacten. Zij uiten de mening dat Turkse Nederlanders ook zelf aan de sociale cohesie kunnen bijdragen door activiteiten te ontplooiën en contacten aan te gaan buiten hun Turks-Nederlandse kring.

4.3. Factoren die binding positief beïnvloeden

Factoren die de binding van respondenten met de Nederlandse samenleving versterken zijn het gevoel van verbondenheid met de woonplaats en buurt. Ook school en werk, en de contacten met collega's en anderen in het dagelijks leven versterken het gevoel verbonden te zijn met Nederland. Respondenten waarderen Nederland als democratische rechtsstaat met goede voorzieningen. Daarnaast wijzen respondenten op vrijheid, openheid, gelijkheid en directheid als waarden die hen binden aan Nederland. Ze appreciëren de mogelijkheid te leven zoals ze willen leven, om als volwassene niet bij hun ouders te blijven wonen en om zich te kunnen kleden, dit alles zonder dat anderen zich daarmee bemoeien en zonder dat ze zich zorgen hoeven te maken over wat anderen daarvan denken.

4.4. Factoren die binding negatief beïnvloeden

De belangrijkste factor die de binding met Nederland in de ervaring van respondenten negatief beïnvloedt is het feit dat zij regelmatig niet als volwaardig Nederlander worden beschouwd. Voor respondenten zijn hun Nederlandse en hun Turkse identiteiten complementair en doet hun verbondenheid met Turkije geen afbreuk aan hun binding met Nederland. Ze ervaren echter dat anderen - of dat nu medeburgers zijn, werkgevers, politici of journalisten zijn - hen als minder Nederlands beschouwen en aan hun verbondenheid met Nederland twijfelen vanwege hun Turkse achtergrond. Ze ervaren discriminatie, hun worden allerlei opvattingen en eigenschappen toegedicht, politici spreken op een negatieve manier over hen en de media zet een onjuist beeld van hen neer. Ook als respondenten zelf geen discriminatie en vooroordelen meemaken, worden ze geraakt door ervaringen van anderen met wie ze zich verbonden voelen. Dat kunnen naasten zijn, zoals familieleden en vrienden, maar

ook mensen met wie ze zich identificeren: Turkse Nederlanders, moslims of Nederlanders met een migratieachtergrond. Even goed worden ze geraakt evenals door berichtgeving over discriminatie van deze groepen en door verslaggeving die ze als stigmatiserend ervaren.

4.5. Handelingsperspectieven

De belemmeringen die respondenten signaleren op het terrein van binding met Nederland liggen op meerdere, deels samenhangende terreinen: discriminatie, vooroordelen, politiek klimaat, publiek debat en berichtgeving en beeldvorming in de media. Desgevraagd zoeken respondenten de mogelijkheden voor verbetering ook op deze terreinen. Zij zijn zich ervan bewust dat er geen gemakkelijke oplossingen zijn. Er was ten aanzien van dit onderwerp ook een zeker pessimisme bij respondenten te bespeuren; respondenten dichten de overheid en andere instanties deels weinig wil of weinig vermogen toe om een daadwerkelijke verandering in gang te zetten.

Uiteindelijk willen respondenten dat ze als Nederlander worden geaccepteerd met hun achtergrond en hun normen en waarden:

“Voor mij denk ik dat het belangrijkste begrip om meer een thuisgevoel te krijgen het woordje acceptatie is. Als er bij iedereen het woordje acceptatie centraal staat, dan is het gewoon prima. Wij worden opgevoed met een bepaalde cultuur, met een bepaalde norm, zoals je hebt geen seks voor het huwelijk, je drinkt niet of je doet geen slechte dingen, en als dat gewoon wordt geaccepteerd, en als dat ook vanuit de Nederlandse samenleving gewoon wordt gewaardeerd, ‘Oké, je drinkt niet, prima.’ Maakt niet uit om welke reden dan ook, of je moslim bent of wat dan ook. Als dat gewoon wordt geaccepteerd, dan is dat prima.” [Focusgroep mannen]

5

Literatuurlijst

Andriessen, I., Fernee, H., & Wittebrood, K. (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., Van der Ent, B., Van der Linden, M., & Dekker, G. (2015). *Op afkomst afgewezen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Balçık, T. (2019). *Moslims in Nederlandse kranten: Een onderzoek naar stereotype beeldvorming in de vier grootste kranten van Nederland*. Den Haag: The Hague Peace Projects / Stichting Nieuw Wij / Republiek Allochtonië.

Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Butter (2018a, 20 December). Dertig jaar onderzoek naar berichtgeving over moslims in Nederlandse media. Deel II. *Republiek Allochtonië*. <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/dertig-jaar-onderzoek-naar-berichtgeving-over-moslims-in-nederlandse-media-deel-i>

Butter (2018b, 18 November). Dertig jaar onderzoek naar berichtgeving over moslims in Nederlandse media. Deel I. *Republiek Allochtonië*. Geraadpleegd via: <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/dertig-jaar-onderzoek-naar-berichtgeving-over-moslims-in-nederlandse-media-deel-ii>

Centraal Bureau voor de Statistiek (2012). *Jaarrapport Integratie 2012*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek

Centraal Bureau voor de Statistiek (2018). *Jaarrapport Integratie 2012*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek

Crul, M., & Heering, L. (Eds.). (2008). *The position of the Turkish and Moroccan second generation in Amsterdam and Rotterdam: The TIES study in the Netherlands*. Amsterdam University Press.

Duyvendak, J.W. (2011). *The Politics of Home. Belonging and Nostalgia in Europe and the United States*. New York: Palgrave MacMillan.

Duyvendak, J.W. (2017). *Thuis. Het drama van een sentimentele samenleving*. Amsterdam: University Press.

Entzinger, H. & Dourleijn, E. (2008). *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Van Gorcum.

Ersanilli, E. (2010). *Comparing Integration. Host culture adoption and ethnic retention among Turkish immigrants and their descendents in France, Germany and the Netherlands*. Academisch proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam.

Geelhoed, F., & Staring, R. (2015). Nooit Nederlander genoeg: Turks-Nederlandse jongeren over hun sociaal-culturele posities, wereldbeelden en attitudes ten opzichte van (religieus geïnspireerd) geweld. In W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts, & I. Andriessen (Eds.), *Werelden van verschil: Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland* (pp. 160–218). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Geelhoed, F., & Staring, R. H. J. M. (2016). Wereldbeelden en weerbaarheid van Turks-Nederlandse jongeren. *Justitiele Verkenningen*, 42(2) (p. 49-65).

Ghorashi, H. (2006). *Paradoxen van culturele erkenning. Management van Diversiteit in Nieuw Nederland*. Oratie Amsterdam: VU.

Hart, J. de, Knol, F., Roes, T., & Maas-de Waal, C. (2002). *Zekere banden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, Willem, Dagevos, J., Gijsberts, M., & Andriessen, I. (2015). *Werelden van verschil: Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, & Andriessen, I. (2016). *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hurenkamp, M., & Tonkens, E. (2008). *Wat vinden burgers zelf van burgerschap? Burgers aan het woord over binding, loyaliteit en sociale cohesie*. Den Haag: NICIS Institute.

Hurenkamp, M., Tonkens, E. & Duyvendak, J.W. (2011). *Globalisering en culturalisering*. In Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (red.), *De onbeholpen samenleving. Burgerschap aan het begin van de 21e eeuw* (p. 133-180). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kranendonk, M. (2017, 9 Maart). *Identiteit is obstakel én middel voor politieke participatie van migranten*. Geraadpleegd via: <http://stukroodvlees.nl/identiteit-obstakel-en-middel-voor-politieke-integratie-van-migranten>

Kester, S. (2018, 25 Juni). *Grootste deel Turks-Nederlandse stemmers bracht stem uit op Erdogan*. *Volkscrant*. Geraadpleegd via: <https://www.volkscrant.nl/nieuws-achtergrond/grootste-deel-turks-nederlandse-stemmers-bracht-stem-uit-op-erdogan~b84133d2>

Lindert, A. te, Korzilius, H., Vijver, van de F.J.R., Kroon, S. & Arends-Tóth, J. (2008). Perceived discrimination and acculturation among Iranian refugees in the Netherlands, *International Journal of Intercultural Relations*, 32 (p. 578-88).

NOS (2017, 10 april). *Bijna de helft Turkse Nederlanders stemt in referendum*. Geraadpleegd via: <https://nos.nl/artikel/2167522-bijna-de-helft-turkse-nederlanders-stemt-in-referendum.html>

Penninx, R. en M. Schrover (2001). *Bastion of bindmiddel? De organisatie van migranten in een lange-termijn perspectief*. Den Haag: NWO/NMPS.

Portes, A. & Rumbaut, R.G. (2001). *Legacies. The story of the immigrant second generation*. New York: Russel Sage Foundation. New York: Russel Sage Foundation.

Rijkschroeff, R., en Duyvendak, J. W. (2004). De omstreden betekenis van zelforganisaties. *Sociologische gids*, 51(1) (p. 18-35).

Ruigrok, N., Fokkens, A., van Atteveldt, W. & Gagstein, S. (2017). *Stereotyperende microportretten van moslims in het (politieke) nieuws*. Amsterdam : LJS Nieuwsmonitor / Vrije Universiteit / Taalstrategie

Snel, E., 'T Hart, M.H. A., en Van Bochove, M. (2016). Reactive transnationalism: Homeland involvement in the face of discrimination. *Global Networks*, 16(4), (p. 511-530).

Staring, R., Geelhoed, F., Aslanoglu, G., Hiah, J., & Kox, M. (2014). *Maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders*. Boom Lemma.

Sunier, J. T., & Landman, N. (2014). *Turkse islam. Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland. Een literatuurstudie in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid*.

Van Drunen, A. S. (2014) *"They are not like us": How media and audiences frame Muslims* (Proefschrift).

Van der Heijden, T., & Heelsum, A. J. (2010). *Opkomst en stemgedrag van migranten tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart 2010*. Amsterdam: IMES, Instituut voor Migratie-en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.

Van Rooijen, M., de Winter & Day. M. (2016) *Mbo en de stagemarkt: wat is de rol van discriminatie? Een verkenning onder onderwijsprofessionals en studenten*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving

Van Rooijen, M. & de Winter-Koçak, S. (2018). *Gelijke kansen op gelijke stages: Een vervolgonderzoek naar stagediscriminatie*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving

Verkuyten, M. (1999). *Etnische identiteit: theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Verkuyten, M. (2006). Groepsidentificaties en intergroepsrelaties onder Turkse Nederlanders. *Mens en maatschappij*, 81(1) (p. 64-84).

Vermeulen, H. & Penninx, R., *Immigrant Integration: The Dutch Case*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Welle, I.C., van der (2011). Flexibele burgers? Amsterdamse jongvolwassenen over lokale en nationale identiteiten. Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam University Press.

Bijlage 1: Reflectie Turkse organisaties

Vertegenwoordigers van organisaties waarbij Turkse verenigingen in Nederland zijn aangesloten zijn uitgenodigd om te reflecteren op de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek en om hun visie op de binding van Turkse Nederlanders met Nederland te geven. De volgende organisaties hebben van deze mogelijkheid gebruik gemaakt: Ahmet Azdural van het Inspraakorgaan Turken (IOT), Mustafa Ayranci van de Turkse Arbeidersvereniging in Nederland (HTIB), Serafettin Babacan van de Turks-Islamitische Federatie (TICF, verbonden aan Diyanet), Saniye Calkin en Ahmet Taskan van het landelijk Hizmet-overleg (Gülenbeweging) en Fikri Demirtas van Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN).

De gesprekspartners herkennen het beeld zoals dat in de samenvatting van de rapportage wordt geschetst. Voor hen levert deze geen nieuwe inzichten. Ze brengen deels dezelfde inzichten en oplossingsrichtingen naar voren, maar leggen daarbij andere accenten. Hieronder worden de gemeenschappelijke punten benoemd, waarbij aandacht wordt besteed aan de eigen aandachtspunten van de verschillende organisaties.

Binding met Nederland

De gesprekspartners zijn het eens dat Turkse Nederlanders zich over het algemeen verbonden voelen met Nederland. Net als andere inwoners hebben zij hun leven hier, hun gezin en familie, werk, school, vrienden en burens hier; ze waarderen de democratische rechtsstaat en individuele vrijheden die Nederland kent. Ze benadrukken dat migranten zelf vrijwillig en bewust de keuze hebben gemaakt om hier te blijven, hun kinderen hier op te laten groeien, en later om hier te blijven wonen waar hun kinderen en kleinkinderen zijn. Ze wijzen erop dat degenen die niet wilden blijven zijn teruggekeerd.

De gesprekspartners hebben verschillende opvattingen met betrekking tot de vraag in hoeverre er zich desondanks problemen voordoen op het terrein van binding. Volgens de één zijn Turkse Nederlanders goed ingeburgerd, volgens de ander behoeft de binding verbetering. Volgens Mustafa Ayranci (HTIB) is sprake van een dieptepunt in de binding, zoals blijkt uit het feit dat Rotterdamse jongeren met Turkse vlaggen protesteren tegen de Nederlandse reactie op de komst van de Turkse minister Kaya. Serafettin Babacan (TICF) en Fikri Demirtas (SICN) menen dat Turkse Nederlanders door al hun contacten en activiteiten in het dagelijks leven prima geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. Saniye Calkin en Ahmet Taskan (Hizmet) benadrukken dat hun achterban zich altijd al heeft ingezet van een toekomst in Nederland en dat dit het afgelopen decennium, mede door de coupoging en het presidentiële referendum in Turkije, alleen nog is versterkt.

Factoren

Buurt, werk en school

Vertegenwoordigers van organisaties zijn van mening dat de binding van Turkse Nederlanders met Nederland net als die van andere Nederlanders tot stand komt via deelname aan de samenleving, door werk en door maatschappelijke en politieke participatie. In het dagelijks leven, in de wijk, op school en in het werk voelen mensen zich doorgaans verbonden met Nederland. Voor een belangrijk deel gaat het wat dat betreft goed met Turkse Nederlanders, maar er zijn ook wel degelijk problemen op te lossen op het terrein van onderwijs en arbeidsmarkt. Gesprekspartners signaleren dat discriminatie op de arbeidsmarkt een ernstig probleem is. Het

hebben van toekomstperspectief is belangrijk voor het welbevinden van mensen. De gesprekspartners stellen dat de relaties met andere Nederlanders, behoudens incidentele problemen, goed zijn, en dat polarisatie meer een probleem is van politiek en media dan van het samenleven in de buurt.

Politiek en overheid

Gesprekspartners zien het politieke klimaat als een belangrijke factor die de binding met Nederland belemmert. Het publieke debat over islam en moslims geeft mensen het gevoel niet geaccepteerd te worden. Het politieke klimaat en het publieke debat dragen bij aan polarisatie rondom thema's als migratie en islam. Het hevige en negatief getoonzette politieke debat in Nederland over zowel de Turkse politieke koers als de rol van Turkse Nederlanders schaden de positie en binding van Turkse Nederlanders. Het komt door de opstelling van de Nederlandse politiek en overheid tegenover Turkse Nederlanders dat ze vatbaar zijn voor de boodschap vanuit Turkije dat ze de bescherming en bemoeienis van Turkije nodig hebben.

Media

Gesprekspartners zien een kwalijke invloed uitgaan van de media, die Turkse Nederlanders in een negatief daglicht zou stellen. Door de manier waarop bijvoorbeeld protesterende Turks-Nederlandse jongeren in de media zijn geportretteerd, worden Turkse Nederlanders vereenzelvd met een kleine groep die boos is en protesteert. Hierdoor ontstaat het beeld alsof de hele Turkse gemeenschap zich inzet voor Turkse belangen en een verlengstuk is van Turkije. Turkse Nederlanders moeten zich verantwoorden; dit verstoort de verhoudingen tussen mensen.

Discriminatie

Gesprekspartners benadrukken dat binding met Nederland negatief beïnvloed wordt door discriminatie en kansenongelijkheid. Door ervaringen van en berichten over racisme, islamofobie voelen mensen zich minder thuis in Nederland. Ayranci en Azdural benadrukken dat kansenongelijkheid de binding met Nederland negatief beïnvloedt. Door het ontbreken van gelijke kansen op school en de arbeidsmarkt zien mensen minder perspectief voor zichzelf en voor hun kinderen. Demirtas brengt het punt van religievrijheid naar voren, waar verschillende partijen op nationaal en lokaal niveau aan tornen, door wetsvoorstellen, wetten en besluiten die deze vrijheid inperken, bijvoorbeeld waar het gaat om het openen van nieuwe moskeeën, onverdoofd slachten en het dragen van gezichtsbedekkende kleding.

Maatschappelijke en culturele voorzieningen

Gesprekspartners merken op dat de Nederlandse overheid de afgelopen decennia de financiering van maatschappelijke en culturele voorzieningen heeft afgebouwd, zoals het onderwijs in eigen taal en cultuur en subsidies voor zelforganisaties, buurtwerk en educatieve en culturele activiteiten. Daardoor heeft ze een gat laten vallen dat door de Turkse overheid wordt ingevuld. Dit gaat ten koste van de binding met Nederland.

Turkse achtergrond

Alle gesprekspartners benadrukken dat vrijwel alle Turkse Nederlanders hun achtergrond koesteren, en dat het onwenselijk en onnodig is om van hen te vragen die op te geven. De Nederlandse overheid en samenleving moet niet verwachten dat Turkse Nederlanders hun eigen waarden en identiteit opgeven en assimileren, als dit is wat men onder binding verstaat dan gaat dat niet gebeuren. Babacan, Calkin en Taskan, en Demirtas benadrukken dat hun waarden en overtuigingen ook van hen vragen dat ze leven in overeenstemming met de Nederlandse democratische rechtsstaat.

Handelingsperspectieven

Gesprekspartners bieden verschillende handelingsperspectieven op het terrein van overheidsbeleid, politiek en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Ze zien ook een verantwoordelijkheid bij organisaties van Turkse Nederlanders.

De politiek zou Turkse Nederlanders moeten erkennen en accepteren als volwaardige burgers van dit land. De boodschap naar hen en naar de Turkse politiek en overheid zou moeten zijn dat dit burgers van Nederland zijn.

De overheid moet Turkse Nederlanders serieus nemen als burgers met dezelfde rechten, plichten, behoeften en wensen als alle andere Nederlanders. De overheid moet hen als mensen aanspreken, bijvoorbeeld door het erkennen van de bijdrage die zij sinds ruim 50 jaar leveren aan de Nederlandse samenleving of door moslims een goede ramadan te wensen.

Ook zou de overheid structureel moeten overleggen met organisaties van Turkse Nederlanders over onderwerpen die zij agenderen. Azdural benadrukt hierbij dat dit zou laten zien dat er sprake is van een gedeelde verantwoordelijkheid en een breed gedragen aanpak, zoals dat in het verleden bestond in de overlegstructuur van het Landelijk Overleg Minderheden. Volgens gesprekspartners zouden politiek en overheid de diversiteit onder Turkse Nederlanders beter moeten onderkennen. Hij verwijst naar de agenda voor de toekomst die hij met Turkse organisaties heeft opgesteld.

Daarnaast moet de overheid serieus werk maken van het tegengaan van discriminatie in alle domeinen van het leven, inclusief de arbeidsmarkt.

De overheid moet segregatie in de wijk en in het onderwijs tegengaan. Investeren in onderwijs is nodig om onderwijsachterstanden en schooluitval tegen te gaan, nieuwe generaties een goede uitgangspositie en gelijke kansen te geven.

Azdural, Babacan en Demirtas stellen dat het onderwijs in de Turkse taal en cultuur belangrijk is voor nieuwe generaties om zich vanuit een goed gefundeerde basis verbonden te voelen met de samenleving, en bovendien om onderwijsaanbod vanuit Turkije tegen te gaan.

Gesprekspartners benadrukten dat ontmoeting op lokaal niveau onontbeerlijk blijft om acceptatie te bevorderen en de wederzijdse beeldvorming te verbeteren. Ze zien hier ook een verantwoordelijkheid voor Turkse Nederlanders, om hier een actieve rol in te spelen, door zich open te stellen naar de samenleving en contacten met de buurt aan te gaan. Ze zijn ook van mening dat zij zelf als organisaties hieraan een belangrijke bijdrage leveren.

Bijlage 2: Topiclijst interviews

Het onderstaande biedt een overzicht van thema's die richting gaven aan de interviews. De interviews waren semi-structureerd, waarbij de topiclijst functioneerde als een basis. Respondenten werd de mogelijkheid geboden hun eigen verhaal te vertellen. Niet alle onderwerpen en thema's zijn in alle interviews (op hetzelfde detailniveau) aan bod gekomen.

Achtergrond

Demografische gegevens; migratiegegevens (ouders); familie in Turkije; gezinssituatie; werk en studie; huisvesting (uit/thuiswonend); reden deelname interview / wat vindt men van dit onderzoek?

Met wie of wat voel jij je in het dagelijks leven het meest verbonden en waarom? Met welke groepen voel je je het meest verbonden (bijv. gezin / familie / vrienden; collega's / klasgenoten; etnische groep; religieuze groep; Turkije (Turkse samenleving) / Nederland (Nederlandse samenleving) / ander land / Europa / wereldburger)? Betekenis ervaren binding; Altijd zo ervaren?

Opvoeding

Rolverdeling ouders gezin/werk; relatie met ouders, broers / zussen; [Als ouder] band met kinderen; opvoeding (taal, opvoedingsstijl, communicatie en wederzijds begrip, rol religie in de opvoeding; opvoeding vergeleken met andere jongeren (of ouders) (Turks Nederlandse, Nederlandse achtergrond; onderscheid jongens/meisjes); normen en waarden (eventuele tegenstellingen NL en Turks); beleving en waardering opvoeding; [Evt. later] opvoeding eigen kinderen (wat overbrengen / meegeven aan eigen kinderen).

Werk en school

Wat wilde je vroeger bereiken/worden; verwachtingen ouders; verloop school- en werkloopbaan; tevredenheid met school- en werkloopbaan; invloed achtergrond op loopbaan (bijv. etnische achtergrond, religie, buurt/omgeving, geslacht); toekomstambities en -verwachtingen in Nederland / Turkije of daarbuiten.

Vrienden / vrije tijd

Vakantie (bezoek / ervaringen met Turkije); helden en idolen; sociale media (wie volg je zoal en waarom?); (belang) feestdagen; samenstelling vriendenkring (met wie ga je om?; nu/verleden); belang vriendschappen in eigen leven; gesproken taal in vriendenkring; tevredenheid met samenstelling vriendenkring.

Buurt en stad

Omschrijving eigen buurt en stad (samenstelling, sfeer, sociale cohesie; nu/verleden); contacten in buurt; maatschappelijk participatie in de stad en buurt; tevredenheid met eigen buurt en stad (verenigingsleven; vrijwilligerswerk etc.); thuis voelen in de buurt / stad (betekenis thuis voelen in / welke plekken voel je je thuis?); binding met de buurt en stad (nu / vroeger; betekenis verbondenheid; beïnvloedende factoren / gebeurtenissen).

Nederland en Turkije

Beeld/kenmerken van Nederland/Nederlanders; tevredenheid met wonen in Nederland (nu/verleden); ervaren binding met Nederland (ervaren binding nu / vroeger; betekenis verbondenheid; belangrijke beïnvloedende factoren / gebeurtenissen); je thuis voelen in Nederland (nu / vroeger; betekenis thuis voelen; belangrijke beïnvloedende factoren / gebeurtenissen); binding met / je thuisvoelen in Turkije?

Religie

Belang religie/geloof in persoonlijk leven (betekenis; praktiseren in dagelijks leven; Participatie religieuze activiteiten en betrokkenheid bij religieuze organisaties; nu/vroeger); invloed religie/geloof op relaties/vriendschappen; beeldvorming over de religie / islam in Nederland; ruimte voor religie in Nederland (mogelijkheden en beperkingen); houding Nederlandse samenleving t.a.v. religie / gelovigen / Moslims (nu/verleden); anders behandeld in verband met religie?; invloed religie/geloof op participatie/meedoen in Nederland.

Turkse gemeenschap in Nederland

Beeld/kenmerken Turks-Nederlandse gemeenschap in Nederland [(evt. Koerdische, Armeense gemeenschap etc.); ervaren binding met Turkse Nederlanders / de Turkse-Nederlandse gemeenschap (betekenis verbondenheid; ervaren binding nu / vroeger; Belangrijke beïnvloedende factoren / gebeurtenissen); betrokkenheid bij organisaties binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap; invloed Turkse-Nederlandse gemeenschap op eigen leven (normen / regels / verwachtingen / sociale controle); beeld Nederlanders van Turks-Nederlandse gemeenschap (nu / vroeger; beïnvloedende factoren / gebeurtenissen; hoe verhoudt het zich tot je eigen beeld?); anders behandeld in verband met herkomst?; interne verhoudingen en spanningen binnen de Turkse gemeenschap (nu / vroeger; hoe merkbaar in eigen leven / sociale omgeving?)

Nieuwsmedia

Volgen van en interesse in nieuwsmedia; voorkeuren nieuwbronnen (Nederlands/Turks); algemeen beeld van Nederlandse media en haar berichtgeving; beeld van berichtgeving over Turkse Nederlanders / Turkije / Moslims (gebeurtenissen die hierop van invloed zijn); beeld van Turkse media en haar berichtgeving (gebeurtenissen die hierop van invloed zijn); beeldvorming Nederland / Nederlanders in Turkse media; invloed Turkse/Nederlandse mediaberichtgeving op binding met Nederlandse samenleving

Politiek

Betrokkenheid Nederlandse politiek (interesse in politiek; participatie Nederlandse verkiezingen; participatie in politieke partij / beweging; nu /vroeger); vertrouwen in politici/politieke partijen (nu/verleden); invloed Nederlandse politiek op ervaren binding (beïnvloedende gebeurtenissen); participatie in Turkse verkiezing; invloed Turkse politiek op binding met NL (beïnvloedende gebeurtenissen); betrokkenheid Turkse politiek als een loyaliteitsvraagstuk.

Bijlage 3: Topiclijst focusgroepen

Het onderstaande biedt een overzicht van vragen en thema's die richting gaven aan de focusgroepgesprekken.

Startvragen

- Hoe zouden jullie jullie identiteit omschrijven? (Nederlands, Turks, Koerdisch, moslim, anders? Of kunnen we dat niet vragen? waarom niet?)
- In hoeverre kunnen (die) verschillende identiteiten volgens jullie samengaan? (weleens botsingen?)
- Zijn er situaties waarin je meer het een of het ander voelt? Kan je voorbeelden geven?

De rol van media

Interesse en gebruik van Nederlandse nieuwsmedia(kanalen) (zelf / sociale omgeving); waardering berichtgeving Nederlandse media (zelf / sociale omgeving); wijze waarop Turkse Nederlanders in de media worden belicht; invloed media op binding met de Nederlandse samenleving; waardering en invloed van berichtgeving rondom gebeurtenissen in Nederland / Turkije (bijv. de Turkse verkiezingen; de uitwijzing van minister Kaya; het protest in Rotterdam; de coup; de rol in Syrië).

Interesse en gebruik van Turkse nieuwsmedia (zelf / ook sociale omgeving); waardering berichtgeving Turkse media; wijze waarop Nederland/nederlanders en Turkije worden belicht in de Turkse media; waardering en invloed berichtgeving rondom specifieke gebeurtenissen (bijv. de Turkse verkiezingen; de uitwijzing van Minister van Minister Kaya; het protest in Rotterdam).

De rol van de politiek

Interesse in en betrokkenheid bij Nederlandse politiek; participatie Nederlandse verkiezingen; participatie in (lokale) politieke partij / beweging; vertrouwen in politici/politieke partijen (nationaal / lokaal); invloed Nederlandse politiek op ervaren binding (nationaal / lokaal).

Interesse in en betrokkenheid bij Turkse politiek; vertrouwen in Turkse politici/politieke partijen; stemmen in Turkse verkiezing; invloed Turkse politiek op binding met NL; stemmen in Turkse verkiezing; kijk op campagnes Turkse politici in Nederland; relatie stemmen in Turkse verkiezingen en binding met Nederland.

Verhoudingen en spanningen binnen de gemeenschap

Reacties binnen de Turkse gemeenschap op mislukte coup; invloed van de coup op interne verhoudingen binnen de Turkse gemeenschap (spanningen? Hoe merkbaar in eigen omgeving?); reacties Nederland en Nederlanders op mislukte coup; invloed op binding met Nederland; invloed van conflicten in het buitenland (bijv. Turks-Koerdisch conflict).

Handelingsperspectieven

Wat kan de politiek anders doen? Hoe kan de politiek bijdragen aan de binding van Turkse Nederlanders met Nederland? Wat kan de politiek anders doen?; Hoe kan de politiek bijdragen aan de binding van Turkse Nederlanders met Nederland?

Labyrinth Onderzoek & Advies

Labyrinth is een full-service onderzoeks- en adviesbureau dat bestaat uit een uitstekend op elkaar ingespeeld team van specialisten met ruime ervaring op diverse onderzoeksterreinen. Zo is Labyrinth actief binnen verschillende maatschappelijke werkvelden, zoals diversiteit, migratie, integratie, leefbaarheid, sociale veiligheid, wonen, zorg & welzijn, arbeidsmarkt en jeugd. Labyrinth weet hierbij als geen ander iedereen te bereiken, ongeacht taal, achtergrond en sociaaleconomische status. Niet praten óver hen, maar mét hen, is daarbij de visie.